

O NAJNOVEJŠI APOLOGIJI HRVAŠKE NARODNE STRANKE

Dušan Kermavner

Bržčas si noben bralec članka Vere Cilige »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje 1868—70«¹ ni želel apologije te stranke, marveč zgodovinarske »pravilne ocjene i razumjevanja stava vodstva Narodne stranke 1870, u vrijeme sazivanja Ljubljanskog sastanka«, ki mu jih je »obljubila« avtorica v uvodnem stavku prvega (I) razdelka, in stvarnih, res kritičnih popravkov k dosedanji »literaturi koja se bavila problematikom Ljubljanskog sastanka 1870« in v kateri po sodbi avtorke v uvodnem stavku drugega (II) razdelka »stav vodstva [omenjene] stranke v južnoslavenskom pitanju nije dosada tačno tumačen«.

Po teh njenih napovedih je zlasti tudi slovenski zgodovinar smel pričakovati nekoliko spopolnjeno in popravljenno sliko hrvaško-slovenskih odnosov konec šestdesetih let in v letu ljubljanskega kongresa na temelju boljšega poznanja hrvaškega gradiva, ki slovenskim zgodovinarjem ni tako dostopno (n. pr. hrvaške časnike moramo hoditi proučevati v Zagreb). Slovenski zgodovinarji so morali pri obravnavanju hrvaško-slovenskih stikov stopati čez meje domačega področja tudi na sosednje hrvaško, kjer so — naravno — šele iskali orientacijo in so zaradi dosti manj popolnega poznanja dogajanja bolj tvegali, da se oddaljijo od njegovega pravilnega umevanja. Morebitne pomote, ki so jih nehoté zagrešili pri presoji sosednjih razmer — kateri se niso mogli ogniti, kakor bi bili to radi storili — naj bi popravili hrvaški zgodovinarji, ko bi se za slovenskimi pobavili s stičnim dogajanjem v odnosih med obema sosednjima in v političnih narodnostnih težnjah povezanimata bratskima narodom.

Žal pa avtorke omenjenega članka niso pobudile in usmerjale toliko zgodovinarske želje po bolj ali manj nepristranski osvetlitvi preteklega dogajanja kakor pa — povsem neprikrite — apriorne simpatije do narodne stranke in njenega vodstva. Zato žal ni izkoristila prilike, da bi prispevala k boljši pojasnitvi hrvaško-slovenskih političnih odnosov v obravnavanem razdoblju, kakor bi mogli in smeli pričakovati pod vidikom obrazloženega hrvaško-slovenskega zgodovinarskega sodelovanja. V tem jo je ovirala aprioristično-apologetska zavzetost za narodno stranko. Le izjemoma — kjer se je slučajno strinjala z apologetskimi nagibi avtorke — najdemo pri njej neko zgodovinarsko razčlemba podatkov o dogajanju, povečini pa ta primanjkuje in jo nadoomešča apologetika.

To nam pokaže razčlemba njenih izvajanj po vrsti, kakor si sledijo v obeh razdelkih njenega članka; kajpák ne gre pri tem za vsa njena izvajanja,

¹ Historijski zbornik XVII/1964 (izšel je sredi leta 1965), str. 85—114. Nadalje navajam ta članek Vere Cilige pod inicialkama VC.

marveč le za tista, katerih razčlemba je lahko zgodovinarsko plodna, t. j. takšna, da utegne prispevati k premaganju apologetike in k popolnejši pojasnitvi pomembnega dogajanja.

I.

Splošno znana in priznana jugoslovanska ideologija hrvaške narodne stranke sama po sebi nikakor ne rešuje vprašanja hrvaško-slovenskih političnih odnosov v obravnavanem obdobju. Iz dosedanje osvetlitve teh odnosov, kakršna izhaja iz Prijateljevih omemb v njegovi »Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848—1895« in iz mojih zadevnih dopolnitev v političnozgodovinskih opombah k temu delu, je bilo razvidno, da v danih okoliščinah državnopravnega hrvaškega prizadevanja za ugodnejši položaj Hrvaške in Jugoslovanov v njenem okviru hrvaška narodna stranka pred jesenjo leta 1870 — in prav tako spet po tem letu — ni vedela kaj početi s Slovenci pri vsem svojem verbalnem »ideološkem« jugoslovanstvu, ki se je načelno raztezalo iz hrvaškosrbskega kroga tudi na Slovence. Na konferenci v Sisku in na ljubljanskem kongresu v jeseni 1870 razglašena skupna hrvaškoslovenska politika je bila le nekakšen zgodovinski vmesni trenutek ali »intermezzo«² med dvema praznotama, ko so namreč Slovenci v *politiki* hrvaške narodne stranke manjkali — čeprav jih je njena »ideologija« obsegala!

To — z vidika apologije nevšečno — praznoto v politiki narodne stranke glede na Slovence v času pred jesenjo 1870 je Vera Ciliga le potrdila, ko v prvem razdelku, posvečenem času pred letom 1870, Slovencev sploh ni omenila, marveč se je tam omejila docela na takratne odnose med vodstvom hrvaške narodne stranke in vlado kneževine Srbije.

Čeprav nisem nameraval o teh odnosih pisati, sem se vendarle zanje zanimal in sem šel med drugim prebrat še neobjavljena nanje se nanašajoča Mrazovičeva pisma Strossmayerju, ki jih hrani Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebu v ostalini le-tega. Tudi ob tej priliki rajši ne bi razpravljajl o njih in bi zadevo prepustil hrvaškim in srbskim zgodovinarjem, če bi se bila avtorica ustavila pri zdaj že obče znanem sporazumu, po katerem se je hrvaška narodna stranka obvezala, da bo iz Hrvaške-Slavonije-Dalmacije podprla srbsko protiturško akcijo v Bosni in Hercegovini, in nato pri prizadetosti narodnjaškega vodstva spričo okoliščini, da je knez Mihajlo leta 1876 odgodil »domenjeno« akcijo in da se je v letih 1867 in 1868 loteval sporazumevanja z ogrskim ministrskim predsednikom Andrásyjem, kar je oboje po sodbi narodnjaškega vodstva prispevalo k oslabitvi hrvaške pozicije — predvsem pozicije hrvaške narodne stranke — v okviru Avstro-Ogrske. Koristi obeh osrednjih jugoslovanskih narodov v njunem skupnem prostoru so bile očitno zanemarjene, ko je bila spričo srbske pasivnosti glede na Bosno in Hercegovino obsojena tudi Hrvaška k prav takšni pasivnosti; tako je razumeti pisanje, ki ga navaja Vera Ciliga, Matije Mrazoviča z

---

² V opombah k Prijatelju III (str. 522) sem pisal o »jugoslovanskem intermezzu v slovenski in hrvaški politiki jeseni 1870«. Prijateljevo delo navajam pod inicialkama IP, moje političnozgodovinske opombe k temu delu pa pod inicialkama DK, v tem primeru torej: DK v IP III, 522.

dne 22. februarja 1868 Strossmayerju, da »sada, ovdje pod tuđom vladom (ki je vsilila Hrvaški Rauchov režim), gdje se sva sila državne vlasti proti nam (tj. proti hrvaški narodni stranki) peri, neimamo dovoljno snage, otimajuć se mukom od domaćih protivština, da poduzmemo oslobođenje braće ispod turstva,³ čemu se hoće slobodna i nesapeta razvoja sve narodne snage«.

Ne kot poznavalec, ampak le kot zainteresiran bralec pa smem in moram ugovarjati takšnemu obravnavanju takratnega razpleta srbsko-hrvaških odnosov, ki mi namesto pričakovanih pojasnil nudi nekakšne — uganke!

Kar cela vrsta ugank se v članku Vere Cilige zavrti okrog osrednje uganke, da »se upravo vođenje ‚akcione politike‘, u kojoj je ‚akcija‘ izostala, vrlo negativno odrazilo na politički život Hrvatske«: kdo bi se mogel tu znajti in si razjasniti, kako je moglo biti zaradi izostanka — srbske »akcije« v Bosni in Hercegovini, katere podpiranje je bilo tajno domenjeno in tajno pripravljano, tako — »vrlo negativno« — prizadeto »politično življenje Hrvaške«, v katerem je vendar šlo za avtonomni položaj in za zedinjenje hrvaških dežel ter za njihovo celovitost?! Tu nam tudi ne pomaga dovolj Mrazovićevo izvajanje v pismu Strossmayerju z dne 22. februarja 1868: »Mi smo ovdje upravo sa uzmarka srbske vlade od ugovorena programa dospjeli u mnogo nepovoljnije okolnosti, nego bi to bilo kad se ne bi pouzdavali u političku pronicavost srbske vlade, narodni ponos srbskog plemena i odvažnost knjaza Mihaila. Naprama ugovorenu programu uzesmo pravac za svoj politički rad ovdje, koji se morao⁴ izdati, kad je zajednički program izdan. Uslied toga su velevažni⁵ faktori morali odstupati za njeko vrijeme od političkoga rada. Izdajom zajedničkog programa poremećen je naš poseban program. Biti će borbe, muke i patnje, i trebati će vremena da se svrati sav rad u novu kolotečinu.« Te Mrazovićeve izjave po sebi nikakor niso jasne; potrebna bi bila njihova zgodovinarska razčlemba ali kritična interpretacija, o kateri pa v obravnavanem članku ni niti najmanjšega sledu! Avtorica se zadovolji s preprostim povzetkom tega Mrazovićevega izvajanja, češ da »povlačenje Srbije nije za Narodnu stranku značilo samo odustajanje od zajedničkog programa nego i mijenjanje politike u Hrvatskoj«; njena dolžnost pa bi bila približati bralcu tako dotedanjo »politiko u Hrvatskoj«, kakor tudi njeno »mijenjanje«, kajti le v luči takšnih dveh pojasnitev bi bilo mogoče umeti in nato bodisi sprejeti ali pa zavrniti Mrazovićevo izvajanje. Jer mar prepričljiva misel, da je bila od takšnega ali drugačnega vedenja ali ravnanja srbske vlade odvisna dosega bolj ugodnega sporazuma med ogrsko vladu pod predsedstvom Andrássyja in vodstvom hrvaške narodne stranke o meri, v kateri naj bi bila Hrvaška podrejena Ogrski, in o njenem teritorialnem obsegu?! Je mar sprejemljiva misel, da bi bilo vodstvo hrvaške narodne stranke leta 1867 in 1868 ravnalo drugače in da bi npr. nasproti ogrski

³ Besedo »turstva« je podaljšala pri Veri Ciligi — VC, 90 — v besedo »tutorstva« bodisi tiskovna pomota ali pa je besedo v rokopisu Mrazovićevega pisma prebrala drugače od mene.

⁴ Tako je pri VC — na str. 90 — medtem ko sem jaz čital »je moralo« namesto »se morao«.

⁵ Tako sam besedo čital jaz, medtem ko je Vera Ciliga brala »neki važni« namesto »velevažni«.

vlasti popuščalo od svojih temeljnih zahtev, če ne bi bilo sklenilo sporazuma z Mihajlovo vlado o tem, da bo srbsko akcijo v Bosni in za Bosno podprlo z vsemi silami?!

Še prav posebno interpretacijo zahtevajo Mrazovićevega izvajanja s hudo oznako o »izdajstvu«, zaradi katerega »su velevažni faktori morali odstopiti za njeko vrieme od političkoga rada«; strinjam se z Vero Ciligo, da pod temi »velevažnimi faktori« komaj lahko razumemo koga drugega poleg — Strossmayerja, a življenje le-tega v tistih letih je popolnoma razvidno in je zato neumljivo, da naj bi še ostali pri uganki, kaj naj si zamislimo pod izsiljenim »odstopom velevažnih faktorov za njeko vrieme od političkoga rada«! Če ničesar takšnega na najdemo, si lahko upravičeno zastavimo vprašanje o resnosti Mrazovićevega pisanja — brez zgodovinarske interpretacije tu ne moremo priti skratka nikamor.

Prav nikamor nas ne pripelje ne samo izrazno nemogoče, ampak tudi miselno nesprejemljivo izvajanje Vere Cilige o posledicah razpleta srbsko-hrvaških odnosov, kakor: »Veza (!) s kneževinom Srbijom isprva (?) je potpuno paralizirala a kasnije (?) vanredno oslabila djelovanje Strossmayera i to upravo u vrijeme kad su se stvarali temelji državnog uređenja Monarhije«. Tu docela manjka zgodovinarska razčlemba, avtorica nič ne izkaže tistih konkretnih oporišč in tako obvisi »isprva... paraliziranje« kakor tudi »kasnije... oslabljenje« popolnoma v zraku! Prav tako je z nadaljnjim stavkom: »Osim toga (?), ta je veza (vodstva narodne stranke z vlado kneževine Srbije) uvelike pridonijela dezorganizaciji stranke u vrijeme sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe«. Popolnoma nejasno ostaja, kako naj bi bila »desorganizacije« ali slabe organizacije in neodpornosti hrvaške narodne stranke kriva tajna zveza njenega vodstva s srbsko vlado?! Nikakor ne moremo vzeti kot resno »pojasnilo« avtorke, češ da »težište (!) interesa stranačkog vodstva nije u to vrijeme bilo položeno na događanja u Monarhiji nego je bilo usmjereno prema vanjskopolitičkim događajima, od kojih je očekivalo rješenje (!) hrvatskog pitanja.« Avtorki je — ali pa naj bi bilo⁶ — dobro znano, da se je bilo vodstvo hrvaške narodne stranke dogovorilo s srbsko vlado samo glede protiturške akcije v Bosni in Hercegovini in za priključitev teh dveh dežel Srbiji, medtem ko so vsi drugi »vanjskopolitički događaji«, od katerih bi bilo mogoče »očekivati rješenje hrvatskog pitanja«, tj. pač v smislu popolne

⁶ Prim. tudi še nedavno knjigo Grgura Jakšića in Vojislava J. Vučkovića »Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (Prvi balkanski savez)«, Beograd 1963, s prvo objavo programa skupne politike, kakršnega je predložil Garašanin Strossmayerju v marcu 1867. V zaključku knjige — na str. 469 — se mi zdi nedopustna čisto enostranska, zgolj s srbskega vidika zastavljena formulacija, češ da je srbski »rad na zadobijanju Hrvata dao dobre rezultate«, čeprav je enostranstvo tega stavka nekoliko popravljeno v naslednjem: »U sukobu s Austrijom i Ugarskom, hrvatski nacionalisti (t. j. narodnjaki!) potražili su spas u jugoslovenskom pokretu«, tj. v zaželeni solidarnosti jugoslovenskih narodov vse do njihove skupne države v trenutku, ko bi razpad Avstrije (Avstro-Ogrske) omogočil tudi njihovo ločitev od Ogrske. Proučevanje vse te zadeve olajuje zdaj Vojislava J. Vučkovića knjiga dokumentov »Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške monarhije 1859—1874«, Beograd 1965; opozoriti pa je treba, da se Vučkovićeve komentarji mestoma — zlasti tisti, ki se nanašajo na leto 1866 — hudo oddaljujejo od dokumentov!

osvoboditve hrvaških dežel na razvalinah Avstro-Ogrske, bili še za neprodno zaveso prihodnosti! Vsako podobno zanašanje vodstva hrvaške narodne stranke ali kogar koli na negotove zunanje-politične dogodke bi bilo očitno naivno in ga ne moremo pripisati vodstvu narodne stranke. Miškatovićevo pisanje, ki ga navaja Vera Ciliga,⁷ v »Obzoru« leta 1876, češ da to »vodstvo nije bilo suviše (!) zabrinuto da li će L. Rauch pobijediti na izborima za sabor koji je trebalo da zaključi Hrvatsko-ugarsku nagodbu«, in sicer da zaradi tega ni bilo zaskrbljeno, »jer su dolazili pouzdani (!!)

glasovi o najskorijem pokretu na Istoku«, tj. o protiturški vojni na Balkanu, v katero bi posegla tudi Rusija, takšno pisanje spada po moji sodbi med — prazne izgovore! Kdor bi hotel to mojo sodbo omajati, bi moral najti neka nasprotna oporišča v gradivu, na kakršna pa doslej še nihče ni opozoril. Po moji sodbi ni bilo nobeno zunanje-politično zanašanje vodstva narodne stranke krivo temu, da se je v hrvaški višji družbi leta 1868 madžaronski tabor izkazal tolikanj močnejšega, kakor niso pričakovali voditelji narodne stranke skupaj z njenimi simpatizerji med Slovenci in Srbi; niti ni zveza narodnjaškega vodstva z vlado kneževine Srbije mogla sicer na kakšen način oslabiti odporne moči narodne stranke proti madžaronskemu pritisku, ki menda ni prihajal samo od zunaj.

Kritično naj omenim še, da se pri Veri Ciligi pojavlja nemotivirano »približevanje Srbije Monarhiji«, v katerem »su odlučnu ulogu odigrali Mađari«⁸ — kako, o tem avtorica molči! Po moji sodbi je takšno krnje »prikazovanje« nedopustno in bi bilo treba opozoriti na račun, ki so ga v Mihajlu gojili Madžari, da bi s pomočjo vpliva ogrske vlade na dunajskem dvoru utegnili Srbija brez tveganja v vojni priti do vpliva v Bosni in Hercegovini, ki bi se podobno Srbiji v okviru Turčije avtonomno organizirali.⁹

Pritegniti pa moram Veri Ciligi, da je na temelju vsega gradiva o Oreškoviću izključeno, da bi se bil le-ta po umoru kneza Mihajla pogajal z Madžari po navodilu vodstva hrvaške narodne stranke, kakor so trdili nekateri.¹⁰ Po moji sodbi se je mogel takrat Orešković pogajati z Madžari le bodisi po beograjskem navodilu ali pa na svojo roko.^{10a} Tu je bila avtorica sposobna prispevati resničen popravek, kakršnih najdemo pri njej še nekaj — toda le tam, kjer se slučajno skladajo z njeno apologijo hrvaške narodne stranke na vsej črti.

II.

V polemiki zoper N. Radojčića hegemonistično prekonstrukcijo ljubljanskega kongresa leta 1870 sem ugotovil pri njem zlorabo pojma revolucionarnosti in sem moral pri tem opozoriti, da »želje, naj si bodo še tako daljnosežne in intenzivne, še ne pomenijo revolucionarnosti«, marveč da »gre ta oznaka

⁷ VC, 89.

⁸ VC, 92.

⁹ O madžarskem slepljenju Mihajla prim. navedeno delo Jakšića in Vučkovića, 400 in 463.

¹⁰ VC, 92—93.

^{10a} To je zdaj docela nedvomno izkazano v omenjeni Vučkovićevi knjigi dokumentov.

le gibanjem, ki so prirejala in pripravljala boje ljudskih množic, pa čeprav v teh bojih še ni šlo neposredno za maksimalne cilje, za dosego velikih želja.¹¹ Mislim, da je skoraj odveč dopolniti to opredelitev še s pripombo, da sem z »boji ljudskih množic« mogel označiti samo boje proti vladajočim razredom, bodisi fevdalnim ali kapitalističnim, ne pa tudi »boje« s takšno ali drugačno demagogijo nahujskanih množic na strani ogroženih vladajočih razredov, npr. vandejske, rojalistične, bonapartistične, revanžistične, protisemitske, fašistične in podobne.

Na temelju tako opredeljenega pojma revolucionarnosti sem mogel in moral presoditi, da »vsa narodnostna politika vzpenjajočega se meščanstva v Avstro-Ogrski druge polovice 19. stoletja sploh ni bila na ravni revolucionarnosti, ker ni bilo pogojev zanjo.«¹² S tako pojmovno očiščenega izhodišča sem zavračal hegemonistično tezo Nikole Radojčića o nekem srbskem revolucionarstvu v Avstro-Ogrski obravnavane dobe, nasprotnem hrvaško-slovenskemu »evolucionizmu«, ne da bi bil pri tem zanikal očitne protiaustrijske želje Svetozara Miletića in številnih drugih avstroogrskih Jugoslovanov (ne samo Srbov), ki jih pa niso vodile do nikakršnih revolucionarnih zaključkov niti do kakšne revolucionarne dejavnosti! Brez takšnih zaključkov in takšne dejavnosti pa imamo opraviti le z opozicionalstvom — bodisi še tako radikalnim — ne pa z revolucionarnostjo.

Komaj bi si mogel zamisliti, da bi po tej opredelitvi hotel kdo uporabiti izraz revolucionarnost v drugem, širšem smislu — tako da bi obsegel tudi še neke »višje« stopnje radikalnosti — a da ne bi poskušil svoje drugačne opredelitve pojma revolucionarnost tudi utemeljiti. A ravno to je storila Vera Ciliga! Šla je mimo moje opredelitve, kakor da niti ne zasluži kakšne nasprotna argumentacije, in se je — brez najmanjšega poskusa utemeljitve ali opravičila — odločila za docela razvoedeni pojem »revolucionarnosti«, po katerem bi zadostovalo, da je nekdo bil za svobodo v neki nedogledni prihodnosti — na »zadnji etapi«, pa naj bi dandanes veljal za »revolucionarja«, čeprav se je v vsem svojem življenju povzpел največ do opozicionalstva nasproti peštanski in dunajski vladi!

Avtoriki menda nikakor ni šlo v glavo, da bi mogla in morala odreči svoji občudovani narodni stranki enako — »revolucionarnost«, kakršno so lastili Miletićeve občudovalci njegovi srbski liberalni stranki v Vojvodini in — z večjo pravico — Kvaternikovi občudovalci »hrvaški stranki prava«! Zato je preprosto sprejela — Radojčićevo delitev na dve zamisli jugoslovanskega zedinjevanja: »jednu ‚antiaustrijsku‘, ‚revolucionarnu‘ i drugu ‚austrijsku‘, ‚evolucionu‘«, in pri tem le z njegovo »shematsko« — dejansko: hegemonistično! — porazdelitvijo med ti dve zamisli ni bila zadovoljna: »Sasvim shematski uvrstio je u prvu, naprednu i revolucionarnu koja je smatrala Srbiju Pijemontom Južnih Slavena (ta želja naj bi torej zadostovala za — revolucionarnost!), Svetozara Miletića, a u drugu, svakako ne naprednu, evo-

¹¹ D. Kermavner, Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870, Zgodovinski časopis XVI/1962, str. 99. To razpravo navajam poslej le z mojima inicialkama in z letnico 1962, ki jo nosi XVI. letnik »Zgodovinskega časopisa« (čeprav je izšel šele proti koncu leta 1963).

¹² DK 1962, 99.

¹³ VC, 94—95.

lucionu u okviru Monarhije, Matiju Mrazovića.«¹³ Vera Ciliga je našla svoj izhod: Namesto da bi tako — »shematski«! — porazdeljevali Srbe k prvi zamisli, Hrvate in Slovence pa k drugi, je treba — »neshematski«! — vse skupaj povzdigniti na višjo raven — revolucionarnosti! »Tako shematska i oštro odijeljena podjela dviju koncepcija o ujedinjenju Južnih Slavena«, kakršno je izvedel Radojčić, meni ona, »ne može se usvojiti, ako se uzme u obzir stajalište i djelovanje Narodne stranke«, katere »vodstvo je u razdoblju 1866—68. zauzimalo stajalište koje bi se, prema Radojčiću, moralo nazvati 'revolucionarnim', ker je »nastojalo, koliko je to god bilo moguće, oko sjedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom« in »je smatralo da Srbija ima od svih južnoslavenskih naroda najbolje uvjete za slobodno djelovanje i željelo da postane kristalizaciona tačka, Pijemont ujedinjenja Južnih Slavena«! Tako se je avtorica solidarizirala z Radojčićevo podelitvijo oznake revolucionarnosti Miletičevi stranki — s pogojem, da z enakim postopkom pridobi isto oznako tudi še hrvaška narodna stranka!

Seveda sta obe podelitvi enako nevzdržni, če nočemo zapustiti specifičnega pomena revolucionarnosti. Za to namreč ne zadostuje, da nekdo goji v sebi željo po svobodi v nedogledni prihodnosti, odvisni od določenih posledic pričakovanih zunanjepolitičnih zapletov, npr. od vojne med Avstro-Ogrsko in Rusijo; v tem primeru gre za kvietistično pričakovanje nekega ne gotovega dogodka v prihodnosti, ki bi le v primeru zaželenega protiaustrijskega izida omogočil dosego svobode zapostavljenim in zatiranim narodom v Avstro-Ogrski, ne gre pa za revolucionarno dejavnost, ki bi se mogla uveljaviti le v obliki orientacije na boj ljudskih množic bodisi tudi le za neke delne zahteve, vendar z mislijo na to, da bi po njih tudi njihov boj za svobodo prišel na dnevni red. Kakor hitro se je Vera Ciliga obesila za Radojčića, je tvegala, da zdrkne z njim vred v »prepad«, kamor vodi pot nezgodovinarskega obravnavanja zgodovinskega dogajanja. Menim, da bo ostala prva in poslednja, ki je poskusila označiti hrvaško narodno stranko kot revolucionarno zaradi njene pripravljenosti, da skupaj s Srbijo pomore organizirati protiturško-protimuslimansko akcijo bosenskohercegovskih vstajnikov, in zaradi svoje želje, da bi nato — po uspeli bosenskohercegovski akciji in ob ugodnem meddržavnem položaju v Evropi — Srbija odigrala vlogo jugoslovanskega Piemonta!

Kajpak takšno ravnanje ni moglo dovesti Vere Cilige drugam kakor v — konfuzijo! Po njeni konstrukciji se je vodstvo hrvaške narodne stranke »tek poslije povlačenja Srbije, kada je steklo uvjerenje da nije moguće ostvariti 'revolucionarnu' koncepciju ujedinjenja (z — edino predvideno ali dogovorjeno — akcijo v Bosni in Hercegovini!), opredijelilo za 'evolucionu' koncepciju unutar okvira Monarhije«. In ta konfuzija narašča od stavka do stavka: »U stavu Narodne stranke ne nalazimo shematski podijeljene i nespojive Radojčićeve dvije koncepcije o ujedinjenju Južnih Slavena, nego se one izmjenjuju prema realnim mogućnostima (!) njihova ostvarenja. Pa i tada kada je vodstvo 1870. (!) prihvatilo 'evolucionu' koncepciju, te dvije koncepcije nisu se u njegovu stajalištu međusobno isključivale, i vodstvo je željelo da se radi na pripremama (!) za ostvarenje druge, 'revolucionarne' koncepcije«.¹⁴

¹⁴ VC, 95.

Konfuzija je popolna! V tej »revolucionarni uravnilovki« je pomešana revolucionarnost, ki je ni bilo, z opozicijskim reformizmom tako, da je slika »realne politike« hrvaškega in srbskega meščanstva (kakor tudi drugega meščanstva pri nevladajočih narodih v Avstro-Ogrski) docela izmaličena in da ni ostalo nobenega prostora za zgodovinarsko razčlemba politike tega meščanstva in njegovih narodnih strank!

III. A.

Bolj kompleksno je vprašanje o hrvaško-slovenskih odnosih v obravnavani dobi, ki jih je skušal mimogrede nekoliko osvetliti Ivan Prijatelj v svoji »Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848—1895« in o katerih sem moral prav tako mimogrede pisati kot političnozgodovinski komentator tega dela ob formulacijah, ki me niso povsem zadovoljevale. Kdor z mojimi popravnimi in dopolnilnimi opombami k Prijatelju ni zadovoljen — kakor npr. ni bila zadovoljna Vera Ciliga — se jih lahko loti tudi z najostrejšo kritiko, vendar pa je dolžan upoštevati imperativne okoliščine njegovega komentatorskega pisanja, ki me je stiskalo v okvir Prijateljevega dela in vezalo na njegovo besedilo in na njegovo zapovrstnost v obravnavanju snovi; kakor koli sem se mestoma sproščal teh komentatorskih vezi, se jim vendarle nisem mogel iztrgati.

Res sem izkoristil priliko, ki se mi je ponudila ob Prijateljevem besedilu, da zavrnem Ljerko Kuntić,^{14a} ki je krivo opiraje se na Prijatelja izkonstruirala neke pravaške vplive na slovensko javnost, o katerih do nje ni nihče ničesar vedel, a ne zaradi neznanja, ampak zaradi tega, ker jih ni bilo. Vrh tega sem »na temelju pregleda slovenskih reakcij na pravaško teorijo o ‚Planinskih Hrvatih‘ tako v časnikih kakor tudi v politični korespondenci od konca šestdesetih pa do začetka osemdesetih let« ugotovil, »da niti začetki te teorije niti njena nadaljnja izražanja niso posebno kalila slovensko-hrvaških odnosov«, da namreč Slovenci tiste pravaške teorije »niso hoteli sprejemati v vednost tako, kakor jo je bil zamislil Kvaternik, tj. kot negacijo samostojnega narodnostnega razvoja, ampak so si jo spreminjali v dobronamerno ponujanje bratovske roke, kar pa je bilo mogoče samo zaradi nemoči pravašev, da bi s hegemonističnim pritiskom ogrozili slovensko narodnostno individualnost.«^{14b} A vse to je bilo v zvezi s Prijateljevima tezama, ki sem ju presodil za zmotni: 1) da »je jugoslovanstvo takrat obetalo malo uspehov (v prvi vrsti) zaradi domišljave hrvaško-pravaške, ‚piemontske‘ ideologije«,^{14c} in 2) da »je tvorilo takrat naraščajoče starčevičevstvo s svojim hrvaškim piemontskim hegemonizmom nekako strmo in ostro kleč, ob kateri so se razbijali vsi... ‚omladinski‘ vzajemniški poskusi.«^{14č} Prva teza se mi ni videla sprejemljiva zaradi tega, ker je bila pravaška »politična struja konec šestdesetih let še

^{14a} Lj. Kuntić, Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871, Jadranski zbornik III/1958.

^{14b} DK v IP IV, 614 in 615—616.

^{14c} IP III, 27.

^{14č} IP III, 171.

tako šibka in je še tako neznatno vplivala na tok hrvaške politike, da nikakor ni mogoče s Prijateljem njeni ideologiji pripisovati krivde za to, da je ‚jugoslovanstvo takrat obetalo malo uspehov‘; za to v celoti lahko ‚odgovarja‘... objektivni položaj Hrvaške.^{14d} Kar se pa druge teze tiče, sem »lokaliziral« tiste »omladinske‘ vzajemniške poskuse« v dunajsko hrvaško-slovensko študentsko društvo »Jug« in moral ugotoviti, da ni najti nobene osnove za zaključek, da bi bilo tam začetno pravaško vabljenje Slovencev kot »planinskih Hrvatov« slovenske člane tako odbijalo, kakor si je zamislil Prijatelj, da pa je v tem društvu nekakšno »strmo in ostro kleč« za »vzajemniške poskuse« predstavljalo vsesplošno hrvaško — ne samo pravaško, ampak tudi narodnjaško — čisto prijateljsko, a pri tem le begajoče pritiskanje nanje, naj bi vendarle sprejeli srbohrvaščino za svoj knjižni jezik ali za jezik »višje literature«. ^{14e} Takšen izsledek se mi je vsilil iz razčlenbe vsega dogajanja v »Jugu« in okrog »Juga« v zvezi s Prijateljevo sodbo, ki sem jo kritično omejil na tisto, kar je bilo videti utemeljeno v gradivu.

Če Veri Ciligi moj izsledek ni bil sprejemljiv, bi se morala lotiti nove razčlenbe dogajanja v »Jugu« in okrog njega ter poskušati iz gradiva pridobiti osnovo za popravek mojega izsledka. Takšne razčlenbe pa se ni lotila, marveč je brez nje skušala obnoviti Prijateljevo sodbo in uveljaviti ugovor, da sem jo brez potrebe popravljaj.

Najprej je »vzdignila« moje obravnavanje spornega vprašanja iz konteksta in okvira takole: »Na temelju spora (?) koji je 1868. izbio u slovensko-hrvatskom društvu 'Jug' u Beču, Kermarvner je dao ocjenu stava Narodne stranke u južnoslavenskem pitanju.« S takšno »informacijo«^{14f} je uvedla ofenzivo proti mojim popravnim dopolnitvam k Prijateljevim formulacijam o hrvaškem hegemonizmu v »Jugu« in izven njega v obravnavani dobi. To ofenzivo vodi na treh zapovrstnih straneh¹⁵ in si pri tem dopušča takšno čudno ravnanje — na katerega moram opozoriti že vnaprej — da nekatere moje stavke navaja kar po dvakrat, a drugič v nepopolni obliki, tj. brez bistvenih pojasnil; tako si polemiko olajšuje. Ni hvaležna naloga odmotavati ta klobčič njene psevdopolemike s prirejenimi ali iztrganimi navedki, a treba je pokazati, kako takšno ravnanje v zgodovinopisju ne more veljati kot dopustno!

V nadaljnjem stavku je polemičarka združila dve mesti pri Prijatelju v eno in še pridružila neko stvarno pomoto: »Predsjednik ‚Juga‘ i sedam odbornika bili su Slovenci, ali su društvu, prema Prijatelju, usprkos tome ‚dajali ton Hrvatje s svojo pravaško politiko‘, zbog čega su Fran Celestin i tajnik Levec i istupili iz društva«. Na prvem uporabljenem mestu¹⁶ Prijatelj ni govoril o nobenem sporu v »Jugu«, marveč je le ugotavljal, da se zaradi prevladovanja hrvaške »pravaške« politike v »Jugu« — »slovenska iniciativa ni mogla posebno uveljaviti«, na drugem uporabljenem mestu, nekaj strani dalje,¹⁷ pa izvemo poleg Levčeve sodbe, da društvo »svoje namere (spoznavanje

^{14d} DK v IP III, 439.

^{14e} DK v IP III, 599.

^{14f} Prav: desinformacija!

¹⁵ VC, 96—98.

¹⁶ IP IV, 61.

¹⁷ IP IV, 65.

Slovencev in Hrvatov med seboj) ne spolnuje« in da ima on »politike, posebno hrovaške, kmalu zadosti«, zaradi česar le »malo zahaja« v »Jugu«, tudi še, da je Celestin zaradi »nekih Ultrahrvatov«, ki baje v »Jugu« gospodarijo in katerim »si brž ‚Hrvatožderec‘... če Srba pohvališ ali le omeniš, ne psovaje ga«, izstopil iz »Juga« (v tem ga pa Levec ni posnema). O Celestinovem izstopu je Prijatelj zapisal, da »je bil nedvomno posledica hegemonске politične orientacije Hrvatov«. Polemičarka pa ni navedla konkretnega povoda za Celestinov izstop iz »Juga«, marveč je omenila samo njegovo trditev, češ »da v ‚Jugu‘ gospodarijo neki Ultrahrvati« in da je on »moral izstopiti zavoljo tega (a Celestin je v prejšnjem stavku omenil svoj konflikt z nekaterimi Ultrahravati, ki so ga nagnali kot »hrvatožderca«!) iz društva«, kamor pa tudi »Dalmatinci ne prihajajo in ena stranka Pozorjeva tudi ne prepogosto«.

K tej Prijateljevi sliki sem pojasnilno pripomnil, da »je tedaj med hrvaško mladino začelo naraščati število pristašev dveh narodnostno radikalnih političnih ideologov Anteja Starčevića in Evgena Kvaternika, ki sta stopila s svojo ‚hrvaško stranko prava‘ v najostrejšo nasprotstvo proti večinski in opozicionalni hrvaški narodni stranki«, a hkrati sem bralca opozoril na nejasnost pri Prijatelju takole: »Vendar ni jasno, ali je Prijatelj s svojo oznako hrvaške politike v ‚Jugu‘ kot ‚pravaške‘ (na prvem uporabljenem mestu) mislil predvsem ali bolj na starčevičevce-pravaše, ki so očitno bili med hrvaškimi člani ‚Juga‘ v manjšini, kakor pa sploh na vse hrvaško politiziranje, ki se je vrtelo okrog hrvaškega državnega prava, na katero so se sklicevali... vsi opozicionalci proti leta 1868 vsiljeni ogrsko-hrvaški nagodbi«. O tem bi bila menda Vera Ciliga pripravljena se sporazumeti z menoj, kakor izhaja iz njene nadaljnje polemike, nikakor pa ni hotela sprejeti nadaljnjega mojega dopolnilnega pojasnjevanja takratnih hrvaško-slovenskih odnosov: »Tudi ‚hegemonске politične orientacije Hrvatov‘ glede na Slovence (to pojmovno usmeritev sem zaradi jasnosti uvedel jaz), kakor je Prijatelj tu bolj označil tisto njihovo težnjo, ki jo je sicer na nekaj mestih v tretji knjigi... in tudi še v tej (četrti) knjigi... neustrezno imenoval ‚hrvaško piemontstvo‘, niso prinesli na svet in jo zastopali šele pravaši, ampak je bila značilna tudi za pristaše hrvaške narodne stranke«. Brž ko sem zadevo časovno zastavil tako, je moralo biti bralcu jasno, da te »ocene« ne izvajam — kakor skuša dopovedati polemičarka — »na temelju spora... v ‚Jugu‘«, ampak na temelju izpričanih stališč odličnih pristašev ali voditeljev hrvaške narodne stranke v prejšnjem času pred nastopom pravašev! Gradivo mi je tudi razkrilo, da so se tista stališča v »Jugu« nadaljevala, kar sem povedal v pojasnilnem stavku: »Oboji (tj. pravaši in pristaši narodne stranke) so skušali pridobiti slovenske sočlane v ‚Jugu‘ za sprejem hrvaškega knjižnega jezika.¹⁸ Polemičarka je zato, da bi me lahko zalotila v nekakšnem protislovju — ki pa ga je le izkonstruirala s tem prirezanjem navedka! — ta pojasnilni stavek odbila, ko me je na naslednji strani¹⁹ drugič citirala in nato razpravljala brez najmanjšega upoštevanja tega bistvenega hrvaškega poseganja po knjižni slovenščini; pri prvem navajanju pa niti ni odbila mojega zaključnega stavka: »Levec je odložil tajništvo‘ v ‚Jugu‘ zato, ker ‚je imel hrovaške politike

¹⁸ DK v IP IV, 599.

¹⁹ VC, 97.

zadosti' (tj. hrvaškega državnopravnega politiziranja, s katerim ni bilo mogoče spraviti v sozvočje slovenskih zadev!) nasploh, bržčas ne posebej zaradi nastopanja pravašev, ki so se tedaj tako zamerili Celestinu«.

Proti temu mojemu razčlenjevanju stanja v ‚Jugu‘ bi bilo morebiti mogoče navesti kaj upoštevnega, a polemikarka se ni prav nič lotila drugačne razčlenbe tistega stanja, marveč je izbrala drugo pot: »odkrivanja« nekih slabosti v popolnosti in sklenjenosti mojega prikaza. Najprej mi je priznala, da je mogoče vso hrvaško politiko tiste dobe označiti kot »pravaško« (kakor sem jaz pojmoval Prijateljevo uporabo tega izraza na prvem uporabljenem mestu in Levčevo apstrofiranje »hrovaške politike«), v stavku: »Kermavnerova tvrdnja da je opozicija pravaša i Narodne stranke imala isti temelj: državno pravo Hrvatske, tačna je, iako su neke razlike postojale u shvaćanju o stepenu samostalnosti Hrvatske«. ²⁰ Mimo teh razlik, ki se ne tičejo hrvaško-slovenskih odnosov in ki jih je Vera Ciliga nato po pravici pustila v nemar, pa je prešla k drugim, za te odnose pomembnim razlikam med narodnjaki in pravaši ter je začela kar z neupravičenim očitkom, češ da se zanje nisem zmenil! Nadaljevala je tako: »Upravo zbog toga da ih tkogod ne izjednači s pravašima zbog zajedničkog temelja opozicije — kako je to uradio (?) i Kermavner, spomenuvši samo momente koji su im bili zajednički, a ne i one u kojima su se oni najviše razlikovali — narodnjaci su uvijek isticali one tačke u kojima se njihova načela razlikuju od pravaških«. To očitavanje polemikarke izkorišča okolnost, da je moje pojasnjevalno komentiranje Prijateljevega besedila nanese tako, da sem moral na tistem mestu poudariti dve vprašanji, kjer se pravaši niso ločevali od narodnjakov, marveč so si bili v njih Hrvati obeh opozicijskih smeri edini. S tem pa jih nikakor nisem »izenačil«, ker sem na drugih mestih z vsem poudarkom opozarjal na velike razlike med njimi, tudi na »najveću razliku«, na katero je Vera Ciliga nekoliko nejasno opozorila kot na različno »shvaćanje ‚slavenskog‘ i u užem smislu ‚južnoslavenskog‘ pitanja«.

Že pri prvem srečanju v opombah k Prijatelju s pojavom starčevičevstva sem poudaril, kako je le-to moralo ostati tuje Slovincem, ker je sicer »upoštevalo okolnost, da se Slovenci drugam razen na hrvaškega soseda ne morejo osloniti, in jih je želelo obseči v svoji bodoči svobodni Hrvaški, a le kot priključek, neupoštevaje njihovo narodnostno samobitnost in obsojajoč njihovo iskanje narodnostne opore v avstrijskem slovanstvu in v vseslovanstvu; te neobhodne moralne opore pa Slovincem ni moglo nadomestiti še tako radikalno hrvaštvo — tem manj takšno ekskluzivno hrvaško z idejo neke velehrvaške hegemonije nad njimi, a brez piemontstva, docela iluzornega spričo tolikšne politične nemoči tedanje Hrvaške«. ^{20a} Če na tem mestu nisem imel razloga poudariti protistarčevičevskega jugoslovanstva hrvaškega narodnjaštva, pa sem to storil ob prvi priliki: »Dunajska protipravaška izjava je bila dejanje... hrvaške narodne stranke, ki je v njej izrazila svoje jugoslovanske politične smernice, hkrati ustrezajoče slovenskih težnjam, zaradi česar so se ji slovenski študentje z Levcem priključili brez najmanjšega oma-

²⁰ VC, 96.

^{20a} DK v IP III, 437.

hovanja in tudi brez najmanjše opozicije v svojih vrstah.«^{20b} Ko sem obravnaval pravaško teorijo o Slovencih kot »Planinskih Hrvatih«,²¹ sem poudaril, da »si tudi le za trenutek ni mogoče predstavljati, da bi bili ‚vodeći slovenski ljudi... mogli birati između podrške narodnjaka i pravaša na hrvatskoj strani‘, kakor si je to zamislila Ljerka Kuntić, »ker jim (Slovincem) pravaška sekta... ni mogla nuditi sploh nobene ‚podrške« in »jim je vrh tega njen docela neumljivi hrvaški ekskluzivizem odrekal slovensko narodnost, ki pa jo je... ‚priznavala‘ in s tem ‚štitila jugoslovenska politika‘ narodnjakov.«²² Spričo takšnih mojih izvajanj v opombah k Prijatelju spada vse to ravnanje Vere Cilige v psevdopolemiko, s katero skuša ustvariti vtis, kakor da jaz ne bi poznal ali pa ne omenjal jugoslovanskega stališča narodnjakov! Proti meni ji pač ni bilo treba navajati izvajanj Račkega iz »Zatočnika« leta 1870, kjer je v nasprotstvu do pravašev poudaril, da za razliko od njih »ne zame-tava solidarnosti s ostalimi Slaveni, a najpače južnimi, osobito sa Slovenci i Srbliji«!

Vprašanju, za katerega tu gre, pa se polemičarka izmika kakor »vrela kaši«! Dela se, kakor da ne bi bila opazila tistega skupnega hrvaškega — pravaškega in narodnjaškega — priporočanja v »Jugu« Slovincem, naj bi vendarle sprejeli srbohrvaški knjižni jezik in opustili ali pa močno omejili gojitev svoje »separatistične« slovenščine. Kolikor je Slovincem jugoslovanstvo, hrvaških narodnjakov načeloma priznavalo in »štitilo« slovensko narodnost, pa jim jo je hkrati s poseganjem po slovenščini, v kateri je tičalo jamstvo njihovega obstoja in razvoja, krnilo! Res so šele pravaši dognali do konca teorijo hrvaškega hegemonstva nad Slovenci, ko so jih razglasili za »zapeljani« del Hrvatov, toda neko hegemonsko težnjo so Slovenci čutili tudi pri tistih narodnjakih, ki niso hoteli popustiti od hrvatstva ali srbohrvatstva Slovencev v knjižnem jeziku.

Namesto da bi bila posvetila zgodovinarsko pozornost temu »kritičnemu« momentu v hrvaško-slovenskih odnosih — kjer pri Hrvatih v »Jugu« ni bilo opaziti nobenih razlik med pravaškimi in narodnjaškimi simpatizerji — je Vera Ciliga tej »vrela kaši« obrnila hrbet in se je začela naravnost naivno vpraševati, kje naj bi bilo vodstvo hrvaške narodne stranke izrazilo kakšne »hegemonске težnje« do Slovencev! Tako je zdrknila mimo bistvenega vprašanja v opozorilo, da je to vodstvo »god. 1868 poklanjalo u svojoj prepisci veliku pažnju južnoslavenskom pitanju, ali (!) je ona bila vezana uz zajednički program sa Srbijom i bila je na nju usredotočena«, in je v tej vezanosti in osredotočenosti v smeri jugovzhoda našla — opravičilo za nezainteresiranost te stranke v smeri severozahoda, namreč za Slovence: »Nema (pač: v tisti »prepisci«) ni spomena o ‚hegemonskim težnjama‘ prema Slovincima« z dodatkom: »oni (tj. Slovenci) se u prepisci koja se bavila južnoslavenskom problematikom uopće ne spominju«. Stavek bi se torej pravilno moral glasiti: »Nema ni spomena o — Slovincima!« a razčlemba bi pojasnila, da so bili Slovenci v tisti »južnoslavenski problematiki« prava »quantité négligeable«, ker so bili pri zamišljeni in dogovorjeni akciji v Bosni manj upoštevni že

^{20b} DK v IP IV, 600, cit. tudi VC, 98.

²¹ DK v IP IV, 602—609.

²² DK v IP IV, 608.

zaradi oddaljenosti in pa ker se je hrvaška politika, zasidrana na hrvaškem državnem pravu in omejena vanj, zanje sila malo menila, dokler se ni pojavila pravaška teorija o »Planinskih Hrvatih«. (K tej »prelomni« vlogi te pravaške teorije se v tem razpravljanju še vrnem, zdaj pa moram slediti vijugavi poti, po kateri so jo ubrale misli Vere Cilige.)

Mimo nadaljnega splošnoapologetskega stavka, češ da »je uza svu tobožnju sklonost ‚hegemonskoj politici‘ i težnji da odigra ulogu Piemonta u južnom Slavenstvu, vodstvo stranke namijenilo tu ulogu Srbiji«, je pripravila polemničarka nov, močnejši napad name z mirno ugotovitvijo, da sem »naveo mjesta na kojima Prijatelj govori o hrvatskom ‚piemontstvu‘«, a ko je v naslednjem stavku sama navedla ta mesta, je izpustila, ne da bi bilo to kakorkoli razvidno, vrsto teh mest v tretji Prijateljevi knjigi, pri katerih sem se ustavljal in jih kritično razčlenjeval. Prav tako ni povedala, da se mi je pojem hrvaškega »piemontstva« za tisti čas zdel takšna »*contradictio in adjecto*«, da sem ga zavrnil v opombah k Prijatelju takoj, ko sem zadel obenj; če bi to mojo zavrnitev upoštevala, bi si otežkočila svojo psevdopolemiko! Ob Prijateljevi formuli, češ da je »jugoslovanstvo takrat malo uspehov obetalo zaradi domišljave hrvaško-pravaške ‚piemontske‘ ideologije ter zaradi srbske državne neurejenosti«,²³ sem »opozoril na objektivni položaj Hrvaške, ki ni dosegla niti zedinjenja svojih treh dežel (tj. Dalmacije s Hrvaško in Slavonijo kakor tudi ne vključitve vojaške krajine v trojednico) niti samovladne državnosti, ampak le takšno avtonomijo, v kateri je bila . . . tako trdno podrejena ogrski vladi, da ni mogla biti samostojen politični činitelj«, in sem presodil, da »tako okrnjena avtonomna Hrvaška si pač ni mogla lastiti pravega ‚piemontstva‘, kajti za ‚piemontsko‘ vlogo je bilo treba uveljavljanja lastne državne moči za ‚prizedinjenje‘ drugih jugoslovanskih dežel!«²⁴ Razčlenil sem, da »Prijatelj, ko je opozoril na ‚domišljavo hrvaško-pravaško piemontsko ideologijo‘, ni mislil na tiste Hrvate; ki so (konec šestdesetih let) predstavljali takšno Hrvaško (unionisti-madžaroni) ali bili voljni predstavljati podobno Hrvaško (narodna stranka), ampak na ‚starčevićanstvo‘ z njegovim ‚hrvaškim piemontskim hegemonizmom‘« (tako je Prijatelj izrecno zapisal na drugem mestu²⁵). Proti tej Prijateljevi asocijaciji sem (na označenem mestu) poudaril, da »je bila ta hrvaška politična struja konec šestdesetih let še tako šibka in je še tako neznatno vplivala na tok hrvaške politike, da nikakor ni mogoče s Prijateljem njeni ideologiji pripisovati krivde za to, da je ‚jugoslovanstvo takrat obetalo malo uspehov‘; za to v celoti lahko ‚odgovarja‘ prikazani objektivni položaj Hrvaške.«

Polemničarka se ni ozrla na to mojo razčlemba, ker je ni mogla obrniti kakor koli v prid svoji oboževani narodni stranki, a se tudi ni prav nič zmenila za druga mesta v tretji Prijateljevi knjigi, ki izpričujejo, da Prijatelj ni očitil hrvaškega hegemonstva in piemontstva zgolj starčevićevcem. Mesto, kjer je v zvezi s pisanjem »Zatočnika« v jeseni 1870 presodil, češ da »so Hrvati v tem momentu opustili svoje piemontske sanje«²⁶, je v očitnem nasprotju

²³ IP III, 27.

²⁴ DK v IP III, 439.

²⁵ IP III, 171.

²⁶ IP III, 184.

s pripisovanjem takšnih »sanj« samo starčevičevcem. Kako malo precizno je Prijatelj uporabljal izraz »piemontstvo«, priča tudi mesto, kjer je podrl prej navedeno trditev z besedami, da »so dr. Mrazović in tovariši leta 1870 vendarle resno zamislili . . . južnoslovansko gibanje na podlagi evolucije in s Hrvaško kot južnoslovanskim Piemontom«. ²⁷ Obe mesti, kjer Prijatelj v četrti knjigi govori o »hrvaškem hegemonstvu« ²⁸, pa se nanašata na hrvaško poseganje po knjižni slovenščini z nasveti Slovencem, naj bi jo zamenjali s srbohrvaščino; to brž vidimo, če si ju ogledamo od blizu.

A tudi tu se polemikarka dobro ogiblje »vrele kaše« in pravi, da Prijatelj na prvem teh dveh mest govori o »hrvatskem piemontstvu« — »u vezi s raspadom ‚Juga‘«, na drugem pa »u vezi s referatom Celestina (?)«, »ali u oba slučaja govori o njemu općenito(?)«. ²⁹ Oznaka »općenito« je vsekakor kriva ob Prijateljevi ugotovitvi, češ »da večina mladoslovenskega dijaštva, orientirana rusofilsko, ni soglašala s hrvaškim piemontstvom«, dodani pod črto k nekemu dopisu »Slovenskemu Narodu« z Dunaja, kjer je — domnevno Celestin — omenjal »pretirani hrvatizem nekterih Hrvatov« v »Jugu« in s posebnim poudarkom obe »različni misli: da se imamo vsi poprijeti hrvaškosrbskega jezika . . . (ali) da nam je treba učiti se ruščine kot prihodnjega vseslovenskega jezika za višo literaturo« ³⁰ (da je dejansko šlo za slovenščino, ki se je le skrivala za ruščino, sem menda dovolj pokazal v svojih razčlembah v opombah k tretji in k četrti Prijateljevi knjigi). A tudi v zvezi z Levčevim (ne Celestinovim, kakor je krivo zapisala Vera Ciliga) referatom uporabljena oznaka »hrvaško piemontstvo« ni »općenita«, marveč se nanaša na vso Levčevo argumentacijo z zaključkom, da »se mora slovenski narod obraniti pomenčenja samo s pripomočjo slovenskega jezika, kedar pa ta ne bo več izdal, nas ne bo obvarovala germaniziranja Jugoslavija, ampak edina Rusija«. ³¹

Namesto da bi se bila dala kaj poučiti od teh dveh Prijateljevih mest o tem, v kakšnem smislu je umeti njegovo uporabo izraza »hrvaško piemontstvo«, in da bi mi bila dala prav (ker drugo je videti res nemogoče!), ju je s krivo oznako, češ da »se u oba slučaja govori o ‚piemontstvu‘ općenito«, odrihnila v stran zato, da bi se mogla oprijeti enega samega mesta iz Prijateljeve tretje knjige, namreč tistega, ki sem ga že razbral, o »domišljavi hrvaško-pravaški ‚piemontski‘ ideologiji«; to mesto ji je zadostovalo za temelj, da je razglasila kot nad vsak dvom vzvišeno dejstvo, da Prijatelj »piemontstvo‘ pripričuje pravašima«! Tako je zavrgla kot nepotreben ves moj nemali komentatorski napor, da bi premagal protislovje med tem Prijateljevim mestom in drugimi, da bi izkopal pravo vsebino njegovih izrazov »piemontstvo« in »hegemonstvo« glede na takratne hrvaško-slovenske odnose. Pri tem se sploh ni spoprijela z mojo ugotovitvijo, da v teh ni šlo za spopad s »pravaško ideologijo« ali teorijo o Slovencih kot »planinskih Hrvatih«, marveč za trenje s hrvaško-jugoslovansko »ideologijo«, da naj bi se tudi Slovenci poprijeli srbohrvaščine kot knjižnega jezika!

²⁷ IP III, 225.

²⁸ IP IV, 80 in 86.

²⁹ VC, 97.

³⁰ IP IV, 79—80.

³¹ IP IV, 86—88.

Kako naj označim ravnanje polemičarke, ki je za netočnim svojim stavkom, da »za razliko od Prijatelja, koji je hrvatsko ‚piemontstvo‘ pripisao pravaškoj ideologiji (!), Kermavner tvrdi«, sicer ponovila moj stavek, da »hegemonске politične orientacije Hrvatov glede na Slovence... niso prinesli na svet in zastopali šele pravaši, ampak je bila značilna tudi za pristaše hrvaške narodne stranke« — toda je tu kar odbila bistveni pojasnilni stavek, ki bi ga lahko privesil k predhodnemu za podpičjem, da so namreč »oboji skušali pridobiti slovenske sočlane v ‚Jugu‘ za sprejem hrvaškega knjižnega jezika«?! Le s takšnim ravnanjem si je omogočila pravicati »trik«, češ da »u daljem izlaganju Kermavner sam pobija ovu svoju tvrdnju« — namreč tisto, ki sem jo zapisal pred tem pojasnilnim stavkom! — in da se zato v svoji — psevdo! — — polemiki lahko »posluži njegovim (t. j. Kermavnerjevim) izlaganjem i dokumentacijom«!

A preden se pobavim z nadaljnjo izvedbo tega »trika«, naj opozorim še na eno mesto v Prijateljevi zgodovini, kjer najdemo njegovi oznaki »piemontstvo« in »hegemonstvo« uporabljeni v prav tem smislu: v besedilu, ki ima iziti v zadnji (šesti) knjigi »Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848—1895«, je že omenjeno sprejemanje — zgolj v teoriji! — ruščine v tako imenovani »viši (t.j. znanstveni) literaturi« namesto nasvetovane srbohrvaščine opisal kot »orientacijo mladoslovenske generacije glede bodočnosti slovenstva (!)... v smislu Rusije kot zadnjega slovanskega Piemonta« (tu je pač vrhunec nepreciznosti v Prijateljevi uporabi tega izraza!), a nasprotovanje te generacije »v dunajskih dijaških društvih hrvaškemu hegemonstvu na jugu« je v zvezi z Levčevim pisanjem z dne 2. januarja 1881 Josipu Staretu v Zagreb o nekdanjih dunajskih hrvaških študentih — imenoma o Smičiklasu, Zaharju, Divkoviću in Klaiću — kako »so n. pr. v ‚Jugu‘ vedno trdili, da moramo kar stante pede opustiti svoj jezik in pisati hrvaški!«

Prijatelja sploh ni mogoče razumeti — kaj šele »interpretirati«! — če ne upoštevamo jezikovnega jedra v slovensko-hrvaškem naskladju konec šestdesetih let, ki ga je Vera Ciliga kar odmisllila!

III. B.

Težišče mojega nadaljnjega razpravljanja za stavkom, ki ga je polemičarka zadnjega navedla, je bilo v pojasnilnem stavku, ki ga je na tem mestu izpustila in ki je vseboval podatek, da so »oboji«, tako simpatizerji pravašev kakor tudi pristaši narodnjakov »skušali pridobiti slovenske sočlane v ‚Jugu‘ za sprejem hrvaškega (ali srbohrvaškega) knjižnega jezika«. Ko je moje težišče odvrгла ali prezrla, mi je kar podtaknila svoje »težišče«, ko je zapisala: »Težišče daljeg Kermavnerova izlaganja položeno je na protestnu izjavo članova ‚Juga‘ od 16. siječnja 1869. protiv ideja ‚hrvaškog piemontstva‘ (!), koje su se počele u društvu širiti.«

Polemičarka tu predvsem ni upoštevala posebnega značaja mojega posla kot komentatorja Prijateljevega besedila, da sem se namreč moral ravnati po vrstnem redu v besedilu, ki je bilo predmet mojega komentiranja, da je bil vrstni red mojih izvajanj v opombah k Prijateljevemu delu že v njem

določen! Zaradi tega Prijateljevega vrstnega reda je čisto brez moje krivde ali odgovornosti nanese, da sem moral po oceni Prijateljeve formule o »hegemonski politični orientaciji Hrvatov«, ki se mi je zdela nekoliko bolj sprejemljiva od njegove pogostejše formule o »hrvaškem piemontstvu«, preiti k drugi snovi, ki je po moji sodbi zahtevala popravno opombo. Novi odstavek v mojih opombah ni nikakor nadaljevanje prejšnjega razpravljanja v logičnem ali sistematskem smislu — kakor se ga je »poslužila« polemikarka — ampak sem v njem začel z novim razpravljanjem o okolnostih in o vsebini dunajske hrvaško-slovenske protipravaške izjave z dne 16. januarja 1869.

Predvsem se mi ni videla sprejemljiva Prijateljeva razlaga, češ da so to izjavo sprejeli hrvaški in slovenski študentje izven okvira društva »Juga« zaradi — »rastočega mrtvila... v ‚Jugu‘«; po moji sodbi se je to zgodilo »na posebni seji nekaterih zastopnikov« — »le zaradi okolnosti, ker je bila v članskem sestavu ‚Juga‘ tudi neka pravaška manjšina«³² in bi razpravljanje o takšnem protestu v okviru društva utegnilo razbiti hrvaški del društva v dva dela, čemur se je bilo mogoče ogniti. To je kajpada le domneva, ki pa bi jo bilo mogoče oslabiti le z navedbo kakih drugih domnevnih razlogov, n. pr. formalnega, da društvu ne bi mogli očitati prekoračenja pravil i. p.

Protipravaška izjava je ugovarjala pravaškemu raztezanju hrvaškega imena tudi na Srbe in Slovence ter teoriji, da so Slovenci le začasno k samostojnemu narodnostnemu razvoju zapeljani del Hrvatov (Planinski Hrvati), a je »pripoznala korist in potrebo, da se združita hrvaški in slovenski narod«, vendar »samo po dobrovoljnem dogovoru med brati, nikdar pa po sili... enega naroda«. Okolnosti, da se je izjava potegnila le za slovensko ime, a ne hkrati tudi za knjižno slovenščino, si pa ne moremo razložiti drugače, kakor le, če pomislimo, da so bili med njenimi podpisniki poleg Slovencev, ki so to hoteli gojiti, tudi pristaši — med Hrvati, pravaškimi in nepravaškimi, tako zelo razširjenega — nazora, naj bi jo Slovenci opustili. Zato so se temu spornemu vprašanju rajši ognili.

Če je že nato polemikarka omenila antitezo, da je po moji razčlembi do te izjave »brez dvoma prišlo na pobudo vodstva hrvaške narodne stranke in njenih pristašev med dunajskimi študenti, ne pa (na pobudo) slovenskih članov ‚Juga‘«, bi bila pač dolžna povedati, da me je k tej razčlembi izzvala nasprotna teza Ljerke Kuntić, ki je celo izkonstruirala neko »rusofilsko grupo uz Levca« kot pobudnico izjave!

Tu pa si je polemikarka privoščila — prav po zgledu Kuntičeve — spremembo smisla v Prijateljevem besedilu, ko je po nekaj navedkih iz izjave in po navedbi moje oznake izjave nadaljevala: »Prema Prijatelju, do spora u ‚Jugu‘ došlo je zbog pisanja pravaške štampe, poglavito zbog načela koje je razvijao Ivan Matok, urednik ‚Hervata‘.«³³ Nikjer pri Prijatelju ni niti najmanjšega sledu o kakšnem sporu v »Jugu«, ki bi se bil vnel zaradi pisanja »Hervata«, tudi ne na tistih dveh straneh njegove četrte knjige, na kateri se tu pod črto Vera Ciliga krivo »sklicuje«! Niti zapisnik sej »Juga«, iz katerega je Prijatelj gotovo povzel vse pomembno v tem pogledu, niti kak spominski vir ne vesta povedati ničesar o kakšnem razpravljanju v »Jugu« o tej novi teori-

³² DK v IP IV, 600.

³³ VC, 98.

ji, ki sta jo razvijala Evgen Kvaternik in Ante Starčević, a ki jo je kril s svojim imenom formalni izdajatelj »Hervata« Ivan Matok. Videli smo, da se je celo Celestin sprl z nekimi »Ultrahrvati«, t. j. očitno s pravaškimi simpatizerji v »Jugu«, zaradi njihove protisrbske razvnetosti, ki je bila Slovencem popolnoma tuja, ne pa zaradi takrat šele na straneh »Hervata« pojavljajoče se protislovenske teorije o »Planinskih Hrvatih«!

Takšnega »spora« v »Jugu«, kakršnega hoče tu vtihotapiti med zgodovinska dejstva polemikarke, nikdar ni bilo, pač pa je bil v njem drug spor, o katerem noče ona ničesar vedeti, čeprav si ne moremo zamisliti, da ne bi bila prebrala pri Prijatelju prikaz tega spora!³⁴ Gre za debatni spor na sestanku dne 6. maja 1868, ki mu je po zapisniku društva bilo predmet sporno vprašanje: »Imadu li Slovenci poprimiti jezik hrvatski za znanstvenu literaturu ili ne?« Debatno je sprožilo predavanje narodnjaka Petra Tomića »O Slavenstvu u obće, a napose o južnom«. Fran Levec se je za enega naslednjih sestankov »Juga« pripravljajl spregovoriti o zadevi, kakor priča v njegovi ostalini ohranjeni koncept, datiran z dnem 20. maja, ki ga je obširno navedel Prijatelj in v katerem beremo med drugim: »Pa predrzmem se g. Tomića specialno še nekaj vprašati: Slišal sem že večkrat njega govoriti o slovanskej konfederaciji in mislil sem, da tudi nam Slovencem v tej zvezi kako pohlevno mestece dovoli, pa kakor se vidi, sem se jako zmotil. Kaj misli, da je nam Slovencem naša individualnost glede Hrvatov manj ljuba in draga, kakor Hrvatom njihova glede Rusov? In vendar g. Tomić jasno izreka: Slovenci naj se pohrvatijo!«³⁵

To gradivo razveljavlja trditev polemikarke, češ da »su koncepcije koje Kermavner spominje (zakaj ni omenila tu tudi Prijatelja, pri katerem sem jih našel?!) tipične za pravaše«, kakor da bi šlo samo za te, razveljavlja njeno tolmačenje dunajske protipravaške izjave, češ da »izričito ukazuje na pravaše i Matoka kao ishodište tih koncepcija«, in odpravlja obe trditvi, da »je takve koncepcije razvijala pravaška štampa« in da »se one nikako ne mogu označiti općenito kao hrvatske«!³⁶

Kdor ne upošteva poseganja po knjižni slovenščini, ki ni bilo samo pravaško, se ne more prav znajti v hrvaško-slovenskih odnosih v obravnavani dobi.

III. C.

Zgodovina teh odnosov se nikakor ne začneja šele z dunajsko protipravaško izjavo z dne 16. januarja 1869; ta izjava je pomenila le začetek narodnjaške polemike proti pravaštvu, ki je pridobivalo vpliv na vse širše mladinske kroge na začudenje vodstva hrvaške narodne stranke. Nezadovoljivi hrvaško-slovenski odnosi v šestdesetih letih se niso zaključili že s to izjavo, v kateri je ostalo vprašanje knjižnega jezika še odprto, ampak šele v jeseni

³⁴ IP IV, 43—49.

³⁵ IP IV, 47. — Nemara se je v tej debati »celo stavilo zahtevanje na nas (Slovence), da bi storili salto mortale ter poganjali se za to, da se na Slovenskem že v narodne šole vpelje hrvaški jezik«, kakor je Levec omenil na sestanku dunajske »Slovenije« dne 2. II 1870. (IP IV, 95).

³⁶ VC, 98—99.

1870, ko se je »Zatočnik« takoj v začetku nove hrvaško-slovenske politike, pred konferenco v Sisku, izrecno v imenu narodne stranke odrekel ne samo splošno vsakršni hegemonski težnji glede na Slovence, ampak posebej še vsakršnemu poseganju po knjižni slovenščini: »Mi neimamo nikakva posla s onimi naših zemljaka, koji na silu traže, da su Slovenci planinski Hrvati... Mi nemamo nikakva posla niti s onimi naših zemljaka, koji braći slovenskoj narivavaju gramatiku i riečnik. (Očitno so med temi tudi drugi, ne samo pravaši!) Koga iskustvo od 40 godina nije moglo uputiti, da su zadjevce o jeziku i imenu među braćom uz neznatnu korist vrlo mnogo štete doniele, da nisu mogle u narodnosti spojiti, a morale su u politici, ovoj najprećoj i najglavnijoj potrebi, braću razložiti (razdvojiti), taj se već nikada opametiti neće. Neka ‚Slovenski Narod‘ bude umiren i uvjeren, da narodna stranka u svojoj cielosti (kurziv D. K.) nepita za ime i jezik, koji će u Sloveniji pod bratinskim savezom valjati... Ništa ne može biti istinitije, nego ono razlaganje, kojim ‚Slovenski Narod‘ samo slovenskomu jeziku i literaturi naše braće zahvaljuje tako bujni politički razvoj među pukom slovenskim.«³⁷

Menda ni treba biti posebno izšolan v branju »diplomatskih« dokumentov, da lahko razbereš iz te izjave, iz njenega tolikšnega poudarka, da na tem stališču stoji zdaj »narodna stranka u cielosti«, kako dotlej takšne edinosti v njej ni bilo!

Ta izjava je bila — pozitiven — zaključek razvoja v hrvaško-slovenskih odnosih, ki se je deset let prej začel — negativno!

Tako je jeseni 1860 Franjo Rački v »Pozoru« v sestavku »Jugoslovjenstvo« glede na Slovence predvsem poudaril, da naj bi sprejeli srbohrvaščino za knjižni jezik, in je spričo okolnosti, da jih ilirizem ni bil obrnil na to pot, ampak da so kar najprej utrjevali knjižno slovenščino, elegično zapisal: »Stoga mukom prelazim jugoslovensku (ne: slovensku!) braću u Kranjskoj i južnoj Štajerskoj, koja bi doista našla vrućija srca u Zagrebu, nego li u Trstu ili Gracu« — kakor da bi bili Slovenci pri tujcih v Trstu in Gradcu iskali zavetje za svojo narodnost in kakor da ne bi imeli lastnega središča v Ljubljani! — ne da bi bil vendarle pokopal vse svoje — pač hegemonistične! — nade, kajti: »U njih (t. j. med Slovenci) u ovaj par, koji smiju govoriti (v tisku), ne žele s nama (književnojezikovnega) jedinstva, a koji žele, ne smiju (!? kdo jim je branil?) govoriti.« Te predpravaške hegemonске izjave Franje Račkega nisem sam izkopal iz »Pozora«, ki mi tu ni na razpolago, ampak sem jo našel pri dveh neslovenskih zgodovinarjih, ki sta jo navedla z očitnim odobravanjem — Vladimir Čorović pred drugo svetovno vojno³⁸, Viktor Novak pa po njej³⁹ — in ki jima pač lahko zaupam, da sta jo točno citirala! To izjavo Račkega sem kot izraz njegove »hegemonске orientacije« do Slovencev navedel v opombah k Prijatelju⁴⁰ in se polemičarka v nobenem primeru ne more izgovarjati, češ da ne bi bila vedela, kaj si je Prijatelj in kaj sem si za njim jaz predstavljal pod »hrvaškim hegemonstvom« nasproti Slovincem, in da je le

³⁷ Zatočnik br. 242 z dne 24. X. 1870.

³⁸ V. Čorović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1933, 511.

³⁹ V. Novak, Franjo Rački, Beograd 1958, 62 in 71.

⁴⁰ DK v IP IV, 601.

zaradi »nesporazuma« pripisala vse takšno hegemonstvo na rovaš le pravašem, narodnjake pa popolnoma razbremenila vsakršne udeležbe pri njem!

Tej prvi pooblaščitvi v hrvaško-slovenskih odnosih jeseni leta 1860 je sledila druga, ko je hrvaški sabor — leta 1861, kakor so me zdaj, že po izidu članka Vere Cilige namesto nje poučili hrvaški prijatelji — po logiki hrvaškega državnega prava označil historične meje Hrvaške tako, da so obsegale tudi neke kose slovenskega ozemlja!

Namesto da bi prispevala k hrvaško-slovenskemu zgodovinarskemu sodelovanju in da bi na temelju hrvaškega gradiva, ki ji je na razpolago, medtem ko meni ni bilo, pojasnila, kateri Hrvati in ob kakšni priliki so zamislili takšen — za Slovence umljivo »odiozen« — »hrvaški program« in kakšen odmev so zbudili z njim v hrvaški javnosti, je šla polemičarka kot slepa mimo vse te zadeve — kjer ni bilo zanjo nič uporabnega obrambnega gradiva za hrvaško narodno stranko — in je krivo uvedla moje navajanje iz »Slovenskega Naroda«, ko je zapisala, da »u vezi s Ljubljanskim sastankom, Kermavner takođe govori o događajima 1868. i 1869. te kaže: »Posebno negativno je tista leta (teh let nisem bil omejil, ker nisem vedel, kdaj so »Hrvati« — niti ne, kateri »Hrvati« — zahtevali za Hrvaško dele slovenskega ozemlja) odmevala v slovenski javnosti okolnost, da »Hrvati«, t. j. (kakor sem moral domnevati iz zveze in v čemer se tudi nisem motil) voditelji hrvaške narodne stranke v hrvaškem saboru, »niso mislili na to, da bi bili vse nas Slovence vtelovili v svoje državno telo, katero so si hoteli ustanoviti, marveč, »so zahtevali Kranjsko le do Krke, Istro do Raše in od Štajerske staro celjsko županijo'. Zato je »Narodov« uvodničar leta 1868 vzkliknil: »Hrvatje! ali zahtevajte celo Slovenijo tja do Belaka, ali pa nič; nas je že tako malo, da se dalje deliti ne pustimo«, in je po odklonitvi hrvaškega državnopravnega pojmovanja... pozval Hrvate: »Podajte nam torej (na temelju narodnosti) bratovsko roko, mi jo bomo z obema rokama sprejeli!« V letu 1869 je »Slovenski Narod« dvakrat omenil odložen hrvaški »program«, da »bi tudi mi Slovenci morali nekaj mesa od svojega telesa odrezati« za večjo Hrvaško.«

Ko je tako navedla le drugo polovico mojega navedka iz uvodnika »Slovinci in Hrvati«⁴¹, kjer je »Slovenski Narod« že v prvem mesecu izhajanja kritično osvetlil hrvaško-slovenske politične odnose, je Vera Ciliga na sila preprost način »odrinila« vse moje navajanje iz mladoslovenskega glasila! Pripomnila je samo: »Kako se vidi (?), Kermavner nije jasan (?) kad govori o hrvatskom »programu«; prema njegovu izlaganju dobiva se dojam da je to bio program Narodne stranke 1868. i 1869.«⁴² Težavno je zapisati pravo oznako za takšno »polemiko«!

V prvi polovici mojega navedka iz istega uvodnika, ki jo je polemičarka prezrla, je »Slovenski Narod« obžaloval, da »so se Hrvati v zadnjih svojih zborih izključivo (po)stavili na svoje zgodovinsko pravo«, namesto da »bi bili kakor leta 1848 razvili bandero narodnosti, bandero jugoslovanstva, in poklicali od ene strani nas Slovence, od druge brate Srbe pod to bandero«. V opombah k Prijatelju⁴³ mi ni bilo treba izreči svoje sodbe, da je bilo dosti na-

⁴¹ Slovenski Narod št. 9 z dne 24. IV. 1868.

⁴² VC, 99.

⁴³ DK v IP IV, 532.

ivnosti v zagotavljanju pisca, da bi bila v tem primeru hrvaška in slovenska politična »akcija moč in veljavo pridobila«, medtem ko »smo tako (Hrvati in Slovenci) vsak zase politična ničla na dualistični steni«. Pisec je razodeval popolno neumevanje utemeljenega hrvaškega izhajanja iz državnega prava trojedne kraljevine v prizadevanju za njeno bolj trdno avtonomno pozicijo v okviru Avstro-Ogrske; a v neumevanje docela drugačnega položaja Slovencev bi zašli, če ne bi opazili, kako so se ti ob samohrvaštvu ali »ekskluzivnem hrvatizmu« bratov v saborih trojedne kraljevine čutili prepuščene same sebi. Če se polemičarke vse to nič ne tiče, potem prepušča zadevo drugim v zgodovinarsko obravnavo; toda v tem primeru preostane vprašanje, čemu pa se je lotila študija in pisanja?! Očitno se je v svoji apologetski vnemi oslepila za vse »nespodbudno« v »Pozoru« in v hrvaškem saboru, da ne bi morala z menoj vred ugotoviti, da s takšnih izhodišč v šestdesetih letih ni mogla iziti nobena hrvaško-slovenska politika ali nobena jugoslovanska politika med zahodnimi Jugoslovani.

Seveda ni bilo v tistih letih v hrvaško-slovenskih odnosih samo takšnih nespodbudnih pojavov, ampak so se poleg njih svetile tudi dosledne Strossmayerjeve dejavne, t. j. mecenske simpatije za napredovanje slovenstva in njegovih ustanov (n. pr. Slovenske Matice), in so hrvaški narodnjaki priredili velike manifestacije hrvaško-slovenskega bratstva, ki so zbudile slovenske odmeve n. pr. ob množičnem obisku Hrvatov iz Zagreba v Ljubljano in Postojno sredi leta 1867). Vse to bo moral prikazati v pravilnem sorazmerju zgodovinar, ki bo hotel dati popolno in izčrpno sliko hrvaško-slovenskih odnosov v šestdesetih letih, pri čemer pa ne bo smel mižati — po zgledu Vere Cilige — pred »nespodbudnimi« pojavi.

V bistvu enako, samo z drugimi besedami kakor navedeni uvodnik v »Slovenskem Narodu« je naslikal leta 1870 hrvaško politiko glede Slovencev v minulih šestdesetih letih v Zagrebu živeči Ferdo Kočevar, ki je bil dobro posvečen v javno in tajno politiko hrvaške narodne stranke, saj je vsakodnevno občeval za odličnimi njenimi voditelji v Zagrebu. Ker se polemičarka z njegovim kritičnim prikazom ne strinja, ji je v njegovem članku — »nejasno (!) formulirano stajalište Narodne stranke«; dejansko pa njej ni jasno, v čem je obstajal tisti »ekskluzivni hrvatizem«, ki so ga — po Kočevarju — Hrvati »prakticirali«, in zato trdi, da »je bio stran Narodnoj stranci«, medtem ko je bila »ideja jugoslovanstva' dio (njene) stranačke ideologije mnogo prije negoli ju je Kočevar unio kao novo 'oružje' u borbu Narodne stranke! Polemičarka očitno ne loči politike od ideologije in ji je ostalo zato pod pečatom zaprto in nespoznano tisto zgolj verbalno jugoslovanstvo, v katerem se je znašla hrvaška narodna stranka v svojem političnem »ekskluzivnem hrvatizmu« glede na Slovence v času, preden je — spodbujena tako od pravaškega prilaščanja Slovencev k hrvatstvu kot »Planinskih Hrvatov«, kakor tudi od pričakovanih sprememb v meddržavnih odnosih v prvih mesecih prusko-francoske vojne leta 1870 — skušala preiti od dotedanje gole jugoslovanske »ideologije« k jugoslovanski politiki glede na Slovence! Premaz z jugoslovansko ideologijo sam po sebi še ne varuje Hrvata pred ekskluzivizmom niti pred hegemonizmom glede na Slovence (kaj niso jugoslovanski integralisti-hegemonisti bili — pa še kako krepko — premazani z jugoslovansko »ideo-

logijo«, ki pa je pomenila v letih 1918—1941 zanikanje enakopravnosti jugoslovanskih narodov in s tem hkrati zanikanje jugoslovanstva)!

Kakšne »su bile značajke južnoslavenske politike Narodne stranke« ne samo »u razdoblju od 1868. do 1870.«, na katero se je krivo omejila Vera Ciliga, ampak v šestdesetih letih, more pokazati le slika, v kateri niso zapackani pojavi, ki zahtevajo kritično presojo hrvaške narodne stranke, t. j. pojavi, ki se jim polemičarka skrbno ogiba, da ji ne bi pokvarili apologetskega »računa«!

Zgodovinpisec slovensko-hrvaških odnosov konec šestdesetih let tudi ne sme prezreti osrednjega mesta v prvem Jurčičevem članku »Slovenci in Hrvatje«,⁴⁴ kjer je v odzivu na »Zatočnikov« novi hrvaško-slovenski politični program očital obema glasiloma hrvaške narodne stranke — »Pozoru« in »Zatočniku« — da sta se po uvedbi dualizma in sledeče mu ogrsko-hrvaške nagodbe, t. j. od let 1867 in 1868 — »strašno malo ali [da se] celo nič [nista] brigala za nas [Slovence], [za] našo politiko, našo tugo in naš napredek«. Prav mogoče je Jurčič v tej formulaciji pretiraval in prav bi bilo, da bi v toku hrvaško-slovenskega zgodovinarskega sodelovanja dobili pravo predstavo o teh morebitnih pretiravanjih; toda o tem, da je hrvaška politika v tistem času puščala Slovence popolnoma od strani, ni mogoče dvomiti ob vsem priznanju »jugoslovanske ideologije« hrvaške narodne stranke! Ko je Jurčič očital glasiloma te stranke nezanimanje za Slovence v preteklih letih, je takoj priključil priznanje »čudnežem starčevičancem«, da so Slovence vendarle nekako »počastili po svoje«, ko so jih razglasili za planinske Hrvate, čemur »smo se [Slovenci] sicer smejali, a rekli: dobro... ni nam na tem, kako nas zoveš, ako nas s svojim ‚pravom‘ germanstva oteti pomoreš«. Kakor vse kaže, so obdobje hrvaškega političnega nezanimanja za Slovence zaključili pravaši, ko so začeli v »Hervatu« na veliko razvijati svojo teorijo o njih kot o »Planinskih Hrvatih«. Zgodovinske okoliščine temu hrvaškemu prilaščanju Slovencev pozneje niso bile naklonjene in se zato v njem tihoče potencialno zlo ni pokazalo. V začetku pa je to prilaščanje nemara ugodno sovplivalo na to, da se je takrat politika hrvaške narodne stranke razširila iz dotedanega zgolj hrvaškega okvira ali »ekskluzivnega hrvatizma« tudi še ne Slovence. Poleg spremenjenega meddržavnega položaja ob francosko-pruski vojni je morda prav širjenje pravaštva med študentsko mladino, ki ji je bila silno simpatična zamisel s temi »Planinskimi Hrvati« povečane Hrvaške, najbolj odločilno nagnilo vodstvo hrvaške narodne stranke k — novi — razglasitvi hrvaško-slovenske politične vzajemnosti, ki je dotlej ta stranka navzlic svojemu — glede Slovencev zgolj verbalnemu — jugoslovanstvu ni znala v nobeni obliki uveljaviti. Kritični študij dosedaj upoštevane gradiva me je nagnil k takšnemu zaključku, ki sem ga utemeljil v že spomladi 1965 v natis izročni razpravi »Še iz predzgodovine jugoslovanskega kongresa v Ljubljani decembra 1870«. ⁴⁵ Pri tem sem opozoril, da »bi bilo treba to novo tezo seveda vgraditi v širše hrvaško političnozgodovinsko gradivo tistih let, s katerim se nisem imel prilike dovolj seznaniti«.

⁴⁴ Slovenski Narod št. 120 z dne 15. X. 1870.

⁴⁵ Razprava izide v »Zgodovinskem časopisu« XIX/1965, predvidoma še v letu 1966.

Ali lahko upamo, da bodo temu pozivu k hrvaško-slovenskemu zgodovinarskemu sodelovanju sledili resnični zgodovinarski prispevki, vnaprej očiščeni vsakršne apologetike, bodisi narodnjaške ali pravaške?!

IV. A.

Ko je polemičarka »obračunala« z »zaključcima u kojima se hegemonističke težnje izričito pripisuju Narodnoj stranci« in z »onim mjestima u tekstovima gdje se općenito govori o takvim tendencijama kao hrvatskim«, je menila, da lahko razglasi: »Takve je koncepcije razvijala pravaška štampa i one se nikako ne mogu označiti općenito kao hrvatske.« Ugotovili pa smo, da ni šlo za »koncepcije pravaške štampe«, ampak za »općenito hrvatske tendencije«, naj bi se Slovenci poprijeli srbohrvaške »gramatike«!

Drugo polovico razpravljanja⁴⁶ je posvetila nadaljnjemu zagovoru hrvaške narodne stranke v okviru dogajanja leta 1870 do ljubljanskega kongresa. V tem delu jo vidimo nemara še bolj čudno zaverovano v to stranko in zaskrbljeno, da le ne bi ostala na njej niti senca kakšnega »madeža«, kakor da bi bila vzvišena nad vsakršno kritiko! Seveda se tudi ta njen napor izkaže v tem obsegu kot bistveno zgrešen in so njena izvajanja potrebna mnogih popravkov; le neki deli njenega razpravljanja lahko — kljub osnovnemu nekritičnemu vidiku — obveljajo kot zaslužni prispevki v zgodovinopisni sklad.

To velja predvsem za njeno ugotovitev, da »je uvodnike u ‚Zatočniku‘ ... pisao u pravilu J. Miškatović i potpisivao ih inicijalom M.«⁴⁷ Tako je končno dozorela naloga, da se popravi dosedanje krivo razreševanje te inicialke kot oznake za Matijo Mrazovića. Vera Ciliga je dobro opazila,⁴⁸ da »je već Milutinović [kot prvi] pripisao uvodnike ‚Zatočnika‘ Mrazoviću«, čeprav »nose karakteristike Miškatovićeve stila« i »mišljenja«, in da sem mu v tem krivem pripisovanju nekritično sledil.

Pribiti pa je treba, da Milutinović bralca svojega — še drugih podobnih in hujših pomot polnega — sestavka »Problematika ljubljanskog jugoslovenskog programa 1870 kod Srba i Hrvata« sploh ni o tem poučil, da so bili tisti »značajni članci«, v katerih »je u sisačkom ‚Zatočniku‘ jedan od vođa Narodne stranke Mate Mrazović... detaljnije razrađivao misao ujedinjenja jugoslovenskih naroda« itd.⁴⁹, označeni z inicialko M., marveč jih je predstavil tako, kakor da jih je bodisi Mrazović podpisal ali pa da jih neki vir naravnost izpričuje kod Mrazovićeve! Ob tako prikriti Milutinovićevi »razrešitvi« se tudi v meni ni mogel zganiti noben dvom o tem, da je bil pisec »Zatočnikovih« uvodnikov in člankov s programskimi smernicami za oba sestanka v Sisku in v Ljubljani ter s tolmačenji njunih sklepov identičen s tistim vodilnim politikom hrvaške narodne stranke, ki je vodil priprave za oba sestanka, t. j. z Mrazovićem.

⁴⁶ VC, 99—113.

⁴⁷ VC, 100.

⁴⁸ VC, 101.

⁴⁹ Zgodovinski časopis X—XI/1956—1957, prim. str. 159, 168, 169, 171, 172 in 173.

Vendar pa pri tej krivi razrešitvi M.-a nisem obstal, ko sem pri nadaljnjem proučevanju slovensko-hrvaških odnosov v letu 1870 le zadel ob važno časnikarsko politično vlogo »Zatočnikovega« urednika Miškatovića in sem brž pomislil, da bi bilo nemara treba »Zatočnikovega« M.-a razrešiti v Miškatovića namesto v Mrazovića. Vendar sem vprašanje, kdo od njiju dveh je bil M., najprej prepustil v reševanje bolj poklicanim hrvaškim zgodovinarjem, ki bi se utegnili pobaviti tudi z morebiti ugotovljivimi razlikami med Mrazovičevim in Miškatovičevim stilom; menil sem, da takšna naloga meni kot preveč oddaljenemu od predmeta niti ne more pripasti in da je vrh tega za moje razčlembе važno le stališče glasila hrvaške narodne stranke, ne pa vprašanje, kdo je takšno stališče v njem zastopal.

V dveh novejših sestavkih, ki jih Vera Ciliga še ni mogla poznati, saj sta izšla le pol leta pred izidom njenega članka, sem nehal pripisovati »Zatočnikove« uvodnike in članke Mrazoviću tako, da sem k inicialki M. pristavil kot alternativnega avtorja tudi Miškatovića.⁵⁰

A še preden se je vprašanja javno lotil bolj poklican hrvaški zgodovinar, me je nadaljnji študij M.-ovih člankov v »Zatočniku« leta 1870 spravil tudi še do trdne sodbe, da je inicialka M. takrat označevala — Miškatovića, ne pa Mrazovića. Ko sem namreč prišel na sled nekoliko različnim nazorom pri piscu M.-u po eni in pri Mrazoviću po drugi strani — prvi je dosledno zagovarjal ogrski okvir za zamišljeno jugoslovansko zedinjenje v Avstro-Ogrski, medtem ko se je drugi v pismih po konferenci v Sisku brž odmaknil od tega okvira — sem lahko opazil tudi različnost med njima v stilu. Tako sem v razpravi »Še iz predzgodovine jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870«⁵¹ v »Zatočnikovem« M.-u že vseskozi videl samo Miškatovića; n. pr. uvodnik »Nove okolnosti«⁵² sem pripisal »poglavitnemu član karju lista M.-u, t. j. Miškatoviću, kakor je mogoče presoditi po značilnem izražanju in gladko tekočem slogu«.

Pri političnonazorski razliki med unionističnim Miškatovićem in antiunionističnim Mrazovićem pa se zastavlja bistveno važno vprašanje, ki se mu je Vera Ciliga ognila, o politični smeri hrvaške narodne stranke, vprašanje: kako je mogla biti v njej »uz antiunionističku struju i jaka unionistička struja«⁵³ in kakšna rezultanta teh dveh smeri je bila njena politika? Po moji sodbi pravilen odgovor na to vprašanje naravnost onemogočajo do najhujše pretiranosti stopnjevane formulacije avtorke, češ da je bilo leto

⁵⁰ Oba sestavka — »Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870« in »O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju« — sta v »Zgodovinskem časopisu« XVII/1963, ki je izšel konec leta 1964. Navajam ju poslej le z inicialkama DK in letnico 1963. — Na str. 163 sem k inicialki M. pritaknil v oklepaju »Miškatović ali Mrazović«, na str. 230 prav tako »bodisi Mrazović ali Miškatović«, na str. 252 pa sem pripomnil k članku »Rasprava o ljubljanski izjavi«: »zapisal sem Mrazovićevega, a lahko je tudi Miškatovićev«.

⁵¹ To že v opombi ⁴⁵ omenjeno razpravo sem oddal uredništvu »Zgodovinskega časopisa« spomladi 1965, tj. približno četr t leta pred izidom »Historijskega zbornika« XVII s člankom Vere Cilige.

⁵² Zatočnik br. 197 z dne 31. VIII. 1870.

⁵³ VC, 106.

1870 »vrijeme najjače [!] borbe i ideološkog [?] razračunavanja između... struja u stranci«,⁵⁴ oziroma da »je upravo 1870. došlo između antiunionističke i unionističke struje do oštrg [!] ideološkog [? glasilo naj bi se bržčas »publicističkog« ali »žurnalističkog«!?] razračunavanja.«⁵⁵ Že izraza »borba« in »razračunavanje« namesto ustreznega izraza »diskusija«, vrh tega še stopnjevana z izrazoma »najjača« in »oštro«, zavajata h krivi predstavi, kakor da bi se bili obe struji že razhajali, zastopali dve med seboj izključujoči se politični stališči in se na vsakem koraku druga drugo pobijali. A takšne »borbe« in »razračunavanja« ni nikjer opaziti, marveč nasprotno vidimo, da je vodstvo stranke ne samo toleriralo, ampak tudi gojilo obe stališči v strankinem glasilu, ker je pač znalo ceniti prednost »dveh želez v ognju« in je hotelo biti pripravljeno na obe možnosti: naravnostnega sporazuma z Madžari po unionistični zamisli ali boljšega posrednega sporazuma z njimi prek Dunaja po antiunionistični zamisli.

Ko se je s pruskimi zmagami nad Francijo pred jesenjo 1870 zdelo, da se grozeči pruski oblak pomakne tudi nad Avstrijo in izlije na njene nemške dežele, je antiunionizem v narodni stranki kar skopnel. Iz Miškatovičevih člankov pred konferenco v Sisku je avtorica prav izluščila kot »osnovno« misel, »da se težište Monarhije zbog njemačke opasnosti ima položiti na Ugarsku koja bi se povečala [s priključitvijo Hrvaški-Slavoniji] Slovenijom, Dalmacijom i Krajinom.«⁵⁶ Njena po sebi pravilna formulacija, da je takšen »dualistički program' na sisačkom sastanku i pobijedio«,⁵⁷ je pri njej vključena v okvir omenjene »borbe« in zato vodi h krivi predstavi, kakor da bi se bili na konferenci v Sisku spopadli dve stališči; a o takšnem spopadu gradivo ne pove ničesar in prav tako ni nič znanega o tem, da bi bil Mrazović ali kateri drugi antiunionist pokusil kaj ovirati Miškatovičevo unionistično pisanje v »Zatočniku« pred konferenco v Sisku in pred ljubljanskim kongresom. Če pa Mrazović ni poskusil v Sisku preprečiti sprejema »unionistične kombinacije« in je prej ko slej dopuščal Miškatoviću, da je kazal v »Zatočniku« unionistično »kopito« narodne stranke, potem tudi ne moremo sprejeti zaključka avtorke, češ da »iz Mrazovičeve korespondencije proizlazi da on nije [?] pristajao uz unionističke kombinacije koje su pobijedile na sisačkom sastanku«,⁵⁸ čeprav je res po tej konferenci takoj »zakulisno« — s pismi Antonu Tomšiču in Mihi Klaiću ter morebiti še drugim, a pač tudi ustno v svoji okolici — mobiliziral proti sklepom v Sisku predvsem že vnaprej podani antiunionizem Slovencev in Dalmatincev ter domnevno tudi antiunioniste v vodstvu stranke. Nazorsko spremembo v Mrazoviću, ki se je takoj po konferenci v Sisku obrnil proti unionistični in k »federalistični kombinaciji«, sem pripisal precenitvi položaja, kakor ga je sprva obetal spremeniti pruski triumf nad Francijo: »Predvsem se je tisto, kar je bilo tako vroče v Sisku, brž nato ohladilo zaradi okolnosti, ker se je med tem

⁵⁴ VC, 100.

⁵⁵ VC, 106.

⁵⁶ VC, 107.

⁵⁷ VC, 106.

⁵⁸ VC, 108.

pokazalo, čisto v smislu Strossmayerjeve ocene novega evropskega političnega položaja, kako pretirana je bila bojazen pred pruskim posegom v Avstrijo.⁵⁹

Kakor vsakogar sodbe in spominske navedbe, je seveda treba jemati kritično tudi Makančeve. A avtorica, ki popolnoma nekritično sprejema sleherno Mrazovićevo besedo, je v svoji kritičnosti do Makanca, ki je nastopal kot brezobziren in pač tudi marsikje pretiran kritik narodne stranke, šla nekoliko predaleč. Tako lahko za razliko od nje brez pomisleka verjamemo Makancu, ko pravi, da Mrazović tudi v Ljubljani ni nastopil naravnost proti ogrskemu okviru za avstroogrške Jugoslovane; pomisliti moramo, da ga je v Sisku odobril in da je moral nekako »kriti svoj umik«! Prav tako v nasprotju z Vero Ciligo, ki si ne more misliti, da bi si bil Mrazović dovolil »pro forma« tudi nekaj ugovarjati Tonkliju na ljubljanskem kongresu,⁶⁰ lahko verjamemo Makančevemu podatku o tem ugovarjanju, čeprav je potem Strossmayerju sporočil Tonklijev govor tako, kakor da bi se bil tudi na kongresu z njim v celoti strinjal. V njegovem poročilu Strossmayerju je težišče na utemeljevanju, zakaj je prišlo do spremembe v stališču od Siska do Ljubljane,⁶¹ in iz njega moramo »sklepati, da se vsaj on, ni več dosti gnal, da bi v Ljubljani prodril s sklepom konference v Sisku, čeprav ga je... [morda] »pro forma« še nekaj priporočal, a se je bodisi že hkrati ali pa brž nato »vdajal« nasprotnim argumentom Tonklija in drugih Slovencev«⁶² kakor tudi Dalmatincev, ko je oboje prej s pismi v njihovem odporu proti ogrskemu okviru utrdil!

Z Makančevim očitno pretiranim strastnim očitanjem »autoritetima« narodne stranke, češ da je bilo njihovo sklicanje ljubljanskega kongresa samo »taktički manevar, s kojim je vodstvo stranke željelo imponirati Andrassyju, a da na ujedinjenje Hrvata i Slovenaca nije ozbiljno pomišljalo«,⁶³ se po Radojiću, ki pa je hotel z njim le podpreti svoj hegemonistični napad na vso hrvaško in slovensko politiko kot »načelno« različno od srbske Miletićeve, ni nihče več strinjal in je naloga zgodovinopisja samo še, da ga prav obrazloži. Kar pa je Vera Ciliga poskusila prispevati k takšni obrazložitvi, nikakor ni videti uporabno: Ko je opozorila na spremembe v evropskem in avstroogrskem položaju od prusko-francoske vojne pa do padca Hohenwartovega ministrstva in do učvrstitve dualističnega sistema v prav tisti obliki, kakor je bil prvotno načrtan, ter na okolnost, da se je vodstvo narodne stranke začelo pogajati o reviziji ogrsko-hrvaške nagodbe šele pod vtisom te učvrstitve, je poleg opozorila, da »Makanec nije nikada pripadao najužemu krugu vodstva Narodne stranke«, zapisala še nekaj na prvi pogled nesprijemljivega, namreč da »nije isključeno da s tim momentima [ki so bili vsakomur znani!] nije uopće bio upoznat«!⁶⁴ Tudi ni videti smiselno njeno očitanje Makancu, češ da je presojal »politiku Narodne stranke isključivo sa stajališta doga-

⁵⁹ DK 1963, str. 163.

⁶⁰ VC, 111, v opombi pod črto, kjer pa je treba popraviti tiskovno pomoto v oznaki za Tonklija, da je bil »najbitniji...« v — »najbistriji govornik«!

⁶¹ Glej mojo objavo Mrazovićevega poročila Strossmayerju, DK 1963, 159—160.

⁶² DK 1963, 163.

⁶³ VC, 99.

⁶⁴ VC, 100.

danja u Hrvatskoj, ne uzimajući u obzir političku situaciju u Monarhiji i Evropi.⁶⁵ Makančevih polemičnih člankov v »Primorcu« ne gre presojeti tako, kakor da bi imeli opraviti z zgodovinarskim prikazom, marveč moramo izhajati iz njegovega političnega koncepta; v tem konceptu pa je bila resna misel na zedinjenje Hrvatov in Slovencev ali avstroogrskih Jugoslovanov neločljivo vezana z mislijo na zrušenje dualizma in je bilo logično nujno zavračanje vsakršne taktike na bazi dualizma in ogrsko-hrvaške nagodbe, torej vsakršno prizadevanje narodne stranke po kompromisnem »osvajanju« oblasti v avtonomni Hrvaški-Slavoniji. Makančevega togega načelno federalističnega koncepta se spremembe v političnem položaju v Avstro-Ogrski in v Evropi niso tikale, kolikor niso kazale v smer zmage federalističnega načela v Avstro-Ogrski!

Tudi drugi prijem avtorke zoper Makančevo obtožbo ni videti nič bolj »srečen«. Prav do stopnje neverjetnosti poenostavlja Vera Ciliga tedanji hrvaški položaj, ko poudarja samo: »Svakako u vrijeme Ljubljanskog sastanka [ne pove pa, ali tudi v času njegove priprave!?] nije vodstvu [Narodne stranke] bilo potrebno da imponira Andrassyju kako bi ga lakše sklonilo na pregovore, jer je inicijativa za pregovore dolazila upravo od njega«, »ali ju je vodstvo odbijalo [?] uvjereni da je politička situacija općenito povoljnija za Narodnu stranku nego za Mađare«. ⁶⁶ Ta zadnja teza avtorke je na silno slabih nogah, če se opira lahko samo na Račkega pripombo: »Koliko bismo željeli da si stanje poboljšamo [t. j. da se znebimo Rauchovega režima!], toliko je više u interesu Mađara da se s nami izmire.« Rauchov režim je bil še tu in Mrazovića je po konferenci v Sisku še skrbelo, da ne bi z razglašanjem njenih sklepov »nehotice učvrstili Rauchovu poziciju«; ^{66a} kolikor je narodnjaško vodstvo jeseni 1870 pričakovalo Rauchov padec, tisto pričakovanje nikakor ni bilo absolutno! Pri »pregovorih« pa nikdar ni dovolj samo dejstvo, da so ali da bodo, marveč je odločilno, koliko so pripravljeni popuščati tisti, ki se pogajajo!

IV. B.

Posebej se je treba porazgovoriti s polemičarko o tistih »proavstrijskih« poudarkih v Miškatovičevih člankih v »Zatočniku«, ki bi jih rada čim bolj oslabila, da ne bi zaradi njih kaj utrpel sloves hrvaške narodne stranke.

Izhajam naj od Miškatovičeve formulacije v prvem polemičnem članku zoper Miletića pod naslovom »Rasprava o ljubljanskoj izjavi«, ⁶⁷ češ da »prošlost habsburške monarhije dokazuje žilavost, za koju se ne zna, da li veće udivljenje ili strah uzbuđuje... Ona se uz sve promjene svijet pokretajućih ideja preobrazivala i pomlađivala od najnižeg bezsilja do najviše snage.« V teh besedah je hotel Miškatović povzeti »nauk« zgodovine »najnovije« dobe »svijet pokretajućih ideja«, t. j. najprej v Napoleonovih vojnah in nato v revoluciji let 1848 — 1849, ko se habsburška monarhija nikakor ni dala vreči med staro šaro, marveč je — iz določenih družbenih osnov, ki

⁶⁵ VC, 99.

⁶⁶ VC, 100.

^{66a} Mrazović v pismu Tomšiču z dne 9. XI. 1870 v IP III, str. 195.

⁶⁷ Zatočnik br. 289 z dne 20. XII. 1870.

jim tu ne moremo posvećati pozornosti — vztrajala s tisto, po Miškatoviću »občudovanja vredno in strah zbujajočo — žilavostjo« in »pomlajevalnostjo«, in se je tudi skozi nove pretrese v letih 1859, 1866 in 1870 ohranjala pri nemajhni življenski moči. Tu kajpak ne gre za zgodovinarsko vrednost te Miškatovićeve formulacije, marveč za vprašanje politične umestnosti in smiselnosti takšnega pisanja v tistem trenutku in v tisti polemiki s Švetozarom Miletićem. Po moji sodbi, ki je Vera Ciliga ni navedla, a s katero sem bil uvedel navajanje te formulacije, si je pisec »privoščil iti nekoliko dlje, kakor bi mu bilo treba«. ⁶⁸ Navedla pa je polemičarka tisto, kar sem navedku dopisal: »Mrazović [t. j. pisec, kajti takrat sem, zaveden od Milutinovića v zmoto, imel Mrazovića namesto Miškatovića za pisca M.-a!] je ustrezno svoji želji razvijal lepo iluzijo o avstroslovanski [pri V. C. je tiskovna pomota to besedo krivo raztegnila v »avstrojugoslavenski«] monarhiji, ki bi ,se prama duhu vremena ustrojila po pravdi enakoj za sve narode', in je pri tem sodil, da ima pred seboj le preprost, a od Miletićevega pravilnejši račun: ,Kad sve ovo navodimo, ne izričemo nikakve svoje želje, nego crpimo opomenu, da nije probitačno ičiju budućnost snovati na propasti ovakve monarhije i odmitati od sebe dobro koje se pruža [?! — to znamenje čudenja sem pristavil že takrat!], za volju boljemu, koje se istom negdje u tamnoj magluštini sakriva.« ⁶⁹

Polemičarka najprej ni vedela kaj reči k vsej tej zadevi in je le povzela ter ugotovila, da »nadu u ,pravednost' Monarhije kao i uvjerenje o njezinoj ,žilavosti' koje je Miškatović ovdje pomalo patetično izrazio, često [?] susrećemo kod Kermavnera, a prema njemu i kod F. Zwittera, kao dvije glavne značajke Mrazovićeve [t. j. Miškatovićevega!] stajališta u vrijeme Ljubljanskog sastanka«. Po nekaj straneh vsestranske priprave pa se me je le lotila takole: »Miškatović zapravo i nije tako ,naivno' izrazio uvjerenje u pravednost Monarhije kako bi se to moglo zaključiti prema Kermavneru koji je tek djelomično [?] i ne najtačnije [?!] izrazio njegovu misao kad kaže: ,Mrazović (t. j. Miškatović [to je pristavila V. C.]) je ustrezno svoji želji razvijal lepo iluziju o avstroslovanski monarhiji, ki bi se prama duhu vremena ustrojila po pravdi enakoj za sve narode.' U potpunosti ova rečenica glasi: ,Beust-Andrassyjeva [t. j. dualistična] monarhija nije za dugo moguća, jer draži Njemačku, Rusiju i većinu svojih naroda; al je moguća, i puna života, kada se prama duhu vremena ustroji po pravdi enakoj za svoje narode.' Zapravo Miškatović i nije razvijao iluziju o Monarhiji koja će se pravedno ustrojiti, nego je izrazio uvjerenje da je ona moguća ukoliko se ,ustroji po pravdi'.« ⁷⁰ Pri tem »mikromilimetrskem« ali dlakocepskem »popravku« prihaja človeku na misel rek: Nije šija, nego vrat!

Z navajanjem tiste Miškatovićeve formulacije in z oznako, da je vsebovala »iluzijo« — ,pomislimo le na »dobro koje se pruža«, kakor da je treba samo dobro stegniti roko, da ga lahko zagrabiš! — sem samo opozarjal, da moramo upoštevati takšne želje in takšna pričakovanja, če hočemo popolnoma razumeti ravnanje takratnih avstroslovanskih politikov. V dodatku k

⁶⁸ DK 1962, 115.

⁶⁹ DK 1962, prav tam, in VC, 101—102.

⁷⁰ VC, 105.

članku »O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinisju« sem navedel Miškatovičeva izvajanja obširneje kakor v razpravi o hegemonistični prekonstrukciji in sem prav k stavku, ki ga je tu dodala »u potpunosti« polemničarka, pripomnil: »Z avstroslovansko politiko se je nujno vezala večja ali manjša — lahko tudi prav majčkena, pri tem M.-u pa prav velika! — doza takšne vere [v možnost prihodnje avstrijske pravičnosti!], ki jo je avstrijski državni sistem sebi v prid omogočal (in ta okolnost po mojem nikakor ni majhnega zgodovinopisnega pomena)!«⁷¹

Drug politični pisec bi bil lahko pribijal, da je za jugoslovanske narode združitev neobhodna in da se bodo zanjo borili, dokler je ne dosežejo, a se pri tem ne bi prav nič vpraševal, koliko je njihova združitev dosegljiva v danem tujem državnem okviru, kjer je odvisna od spoznanja in od milosti vladajočih. Za M.-a v »Zatočniku« pa je značilno, da je kar precej teže položil v prepričevanje bralcev o dosegljivosti tega zedinjenja v Avstro-Ogrski. Takšno prepričevanje je lahko bilo politično smotno, ni pa bilo nujno vezano s programom tega zedinjenja.

Prav ima polemničarka, ko pravi, da se intimna pričakovanja pisca teh člankov niso nujno morala strinjati v vsem obsegu s tistimi, ki jih je javno izrekel: »Zapravo iz novinskih članaka koji su između ostaloga imali [nedvomno!] i taj zadatak da vodeće krugove Monarhije zainteresiraju za pitanje ujedinjenja Južnih Slavena, ne bismo mogli izvoditi ni [»intimno«, notranje] stajalište samog pisca tih članaka, Miškatovića. Svakako, ukoliko se željelo u odlučujućim krugovima postići zanimanje a eventualno i podršku toj zamisli, nije se moglo o samoj Monarhiji pisati negativno nego se moralo izraziti povjerenje u nju pa i u njezinu ‚pravednost‘ — što još uvijek ne mora značiti da je sam pisac novinskog članka bio u nju uvjeren.«⁷² To seveda drži, je pa le neznatnega, komaj upoštevne pomena! Naj polemničarka poskusi odgovoriti na vprašanje: Kakšne političnozgodovinske važnosti more biti »intimno«, notranje — največkrat neugotovljivo in neizmerljivo! — prepričanje politika — bodisi Miškatovića ali katerega koli — kolikor se je razlikovalo od njegove javne — političnozgodovinsko edino pomembne — argumentacije in usmerjenosti?! Prav takšno — popolnoma neupoštevno — misel pri bralcu, kakršno je tu izrazila Vera Ciliga, sem imel pred očmi, ko sem prav k omenjenemu izčrpnjšemu navajanju iz prvega Miškatovičevega polemničnega članka zoper Miletića glede na tam tako poudarjano »vero« v avstroslovanski razvoj habsburške monarhije zapisal: »Sodimo lahko, da je bilo tega optimizma glede na dotakrat tako malo prohrvaški in proslovenski državni okvir mnogo preveč, da ne bi bil v dobršnem delu narejen zaradi polemične potrebe in iz političnega računa! A zgodovinisno je malo važno, pa tudi neugotovljivo, koliko te ‚vere‘ je bilo neiskrene, ko pa je izvirala iz docela enoumne avstroslovanske politike hrvaške narodne stranke.«⁷³

Kakor vse prejšnje M.-ove polemične članke v »Zatočniku« zoper Miletića sem krivo pripisal Mrazoviču namesto Miškatoviču tudi zadnjega pod naslovom »Ne žrtvuјmo Slovenaca«⁷⁴ in sem v njem videl »Mrazovičev

⁷¹ DK 1963, 254.

⁷² VC, 105.

⁷³ DK 1963, 254.

⁷⁴ Zatočnik br. 292 z dne 23. XII. 1870.

[prav: Miškatovičev] polemični vrhunec tako v idejnem pogledu kakor tudi po temperamentnosti⁷⁵ — namreč vrhunec v vrsti Miškatovičevih polemik proti stališču Svetozara Miletića! Docela odveč je zatorej pripomba polemikarke, češ da »upravo ono što Kermavner smatra ‚polemičnim vrhuncem‘ i izrazom ‚temperamentnosti‘ Mrazovića [!] neke su od značajka Miškatovičeva načina izražavanja«!⁷⁶

Preden se lotim naslednjega polemičnega prijema Vere Cilige, naj se ustavim pri čudni — razlage potrebni! — okolnosti, da »Slovenski Narod« članka »Ne žrtvujmo Slovenaca« sploh ni zabeležil!

Iz te okolnosti sem sklepal, da se je mladoslovensko glasilo hotelo odmakniti od »Mrazovića« — prav: od M.-a, t. j. od Miškatovića — in v tem sklepanju me je utrdilo naslednje pisanje »Slovenskega Naroda«, ki je v svoji zaključni polemiki proti Miletiću najprej pribil, brž zatem pa »odpravil« razlike med seboj in Miletićem takole: »Mi smo morda idealisti. Mi hočemo, da se v Avstriji Jugoslovani zjedini. Mi mislimo — nepopoljšljivi idealisti [= optimisti] — da nam Avstrija še more pravična biti in da v tej pravičnosti more še dolgo živeti. — On [Miletić] pa je pesimist. Mogoče, da je njegova prava, da nam Avstrija tega edinstva nikdar ne bode privolila. To skoro verjamemo, da, tega smo skoro preverjeni sami.«⁷⁷

Pisec v »Slovenskem Narodu« je očitno — prav zrelo — presojal, da lahko sprejmejo program zedinjenja avstroogrskih Jugoslovanov tako »idealisti«, t. j. tisti, ki dani državni sklop »idealizirajo«, kakor je to npr. delal M. v »Zatočniku«, in ki optimistično pričakujejo, da bodo odločujoči politiki v tej državi privolili v zedinjenje Jugoslovanov, in pa »pesimisti«, ki niti najmanj ne pričakujejo od tujih vladajočih tolikšne pravičnosti in gibčnosti! (Le mimogrede: Poudarjanje Vere Cilige, češ da »niti Mrazović niti vodstvo Narodne stranke nisu mislili da bi se najviši krugovi Monarhije odлучili na tako krupne promjene u redovitim prilikama, nego su pretpostavljali, da će ih tek tok događaja na to primorati«,⁷⁸ je odveč, kajti drugačno popušćanje v prid avstroslovenske zamisli si je takrat komaj kdo zamišljjal, kakor si ga tudi dandanes ne moremo!)

Kajpak program zedinjenja avstroogrskih Jugoslovanov ni bil nič manj umesten v primeru, da ni bilo niti najmanjšega izgleda za njegovo uresničenje v danem državnem okviru, kajti kolikor bosta ta okvir ali tujá oblast v njem na poti dosegi programa, ju bo treba na določeni stopnji »razvoja« ali v ugodnih okolnostih pomagati razgnati (s takšno mislijo pa si opozicionalni politik še daleč ni pridobil pravice do oznake revolucionarnosti). To sem razložil prav v zvezi z zaključnim pisanjem »Slovenskega Naroda«: »Toda vera ali nevera v dosegljivost nekega političnega cilja nista odločilni pri vprašanju, ali si je treba zanj prizadevati in ga postaviti za geslo! Te misli sicer v ‚Slovenskem Narodu‘ ni [= ni naravnost izražena], toda čutimo jo zraven v ugotovitvi, da je vendarle še ostala razlika med njim in Miletićem: ‚V tem pak smo različnih misli od Miletića, da bi škodljivo bilo za vse Ju-

⁷⁵ DK 1962, 128.

⁷⁶ VC, 102.

⁷⁷ Slovenski Narod št. 9 z dne 24. I. 1871.

⁷⁸ VC, 103.

goslovane, ako se v Avstriji zedinijo. S tem bi se Slovenci, Dalmatinci, Istrani, Primorci in celo Hrvati ukrepili.' V tej točki je bilo Miletićevo stališče prav šibko... in ga z jugoslovanskega stališča nikakor ni mogel okrepiti ali kakor koli uveljaviti nasproti Hrvatom in Slovencem, tudi takšnim, ki prav tako kakor Miletić niso verjeli v dosegljivost 'Jugoslavije' v avstro-ogrskem okviru. 'Dasi je pa to [zedinjenje avstroogrskih Jugoslovanov] samo hipotetično', je nadaljeval pisec v 'Slovenskem Narodu', dasi mi tega resno upati nismo mogli (čeprav je morda v Ljubljani [na kongresu] kdo upal) — je vendar ljubljanski program velike važnosti [kajpak za usmeritev ljudstva!] in mi smo še sedaj te vere, da ni koristno bilo, da je Miletić protivno pisal in tako neko nesložnost med srbsko in ostalo jugoslovansko mladino podpihoval.«⁷⁹

Tudi vsega tega polemičarka — ki ji je v politiki marsikaj tuje — ni mogla razumeti, kakor kaže naslednji njen polemični prijem. Po njenem mnenju ne bi bil smel pokazati, da »Slovenski Narod« ni šel tako daleč v »idealiziranju« Avstrije ali v optimističnem pričakovanju združenja avstroogrskih Jugoslovanov kakor M. v »Zatočniku«! Prav kot napad na »veličino« ali »integriteto« hrvaške narodne stranke je občutila mojo pripombo k tistemu navedku iz »Slovenskega Naroda«, kjer je najprej pribil, potem pa »odpravil« razlike med seboj in Miletićem, namreč pripombo: »S to izjavo se je 'Slovenski Narod', ki članka 'Ne žrtvujmo Slovenaca' ni bil sploh zabeležil [že to dejstvo samo bi lahko utemeljilo moj zaključek!], odmaknil od Mrazovića [t. j. od M.-a, prav: od Miškatovića, ali tudi: od »Zatočnika«], ki je — kakor smo videli, naravnost naivno — zagotavljal, da bodo avstro-ogrski Jugoslovani dosegli svoje združenje od 'dinastije', Madžarov in avstrijskih Nemcev'.«⁸⁰ Polemičarka ni povedala, kako bi iz ravnanja in pisanja mladoslóvenskega glasila drugače »zaključila« ali pa kako bi isti zaključek ločila od mojega drugega razpravljanja, da bi delal drugačen vtis, ampak se je užaljeno zatekla v jalovo ironiziranje: »Ako ovaj zaključak povežemo s ostalim izlaganjem Kermavnera dobivamo dojam da je dio slovenskih političara odobravao načela i misli ljubljanskog sastanka i da je bio pripravan raditi u pravcu njihova ostvarenja — ali bez 'naivnosti' da bi taj rad mogao biti uspješan.«⁸¹

Zadeva je kajpak ostala še vedno tam, kjer je bila, preden je polemičarka to zapisala...

Na čudno nizko raven je zdrsnila njena »polemika«!

Potem ko me je že nasploh in še posebej glede članka »Ne žrtvujmo Slovenaca« popravila, da pisec M. ni bil Mrazović, marveč Miškatović, bi pač smela polemizirati le še na temelju tega popravka, t. j. le še z morebitnimi ugovori, da pisca, namreč Miškatovića [ne Mrazovića], nisem prav razumel ali tolmačil. A privoščila si je, da je »pozabila« na svoj popravek in zapisala: »Što se tiče samog Mrazovića [!], Kermavner nije naveo odkuda potječu citati s pomoću kojih je dao ocjenu njegova [t. j. piščevega ali — po popravku pomote — Miškatovićevega, ne Mrazovićevega] stava, ali u ci-

⁷⁹ DK 1962, 131.

⁸⁰ DK 1962, 130.

⁸¹ VC, 103.

jeloj Mrazovićevoj [!] korespondenciji ne možemo naći ovako, zaista 'naivno' formulirane misli.«⁸² Bralec mora dobiti vtis, da sem ob nekih navedkih zamolčal, »otkuda potječu«, da bi otežkočil bralcu kontrolo, ali pa celo vtis, da sem neke navedke ponaredil! Lepa »polemika«! Seveda pa pri meni ni navedkov, o katerih ne bi bil povedal, »otkuda potječu«. Svoj povzetek, da je M. »— naravnost naivno — zagotavljal, da bodo avstroogrski Jugoslovani dosegli svoje združenje od 'dinastije, Madžarov in avstrijskih Nemcev',⁸³ sem izvajal iz naslednjega stavka v članku »Ne žrtvujmo Slovenaca«: »Nama se čini, kanda je daleko lažje ujediniti cis- i transljajtanske Slavene u monarhiji, tim lašnje, što dinastija, Magjari, a i sami avstrijski Niemci u velikoj svojoj većini, ma što sudili o jedinstvu južnih Slavena, ipak će prije ovo [jedinstvo] izabrati i prihvatiti, kad im dođe do izbora, da li imadu njega izabrati, ili onu od 'Zastave' [t. j. od Miletića] očekivanu eventualnost, da se Njemačka razvali do Sutle i Lajte.«⁸⁴

Pisec je pač resno mislil, da ima pobornik jugoslovanskega zedinjenja v Avstro-Ogrski v jeseni 1870 v roki takšne »adute«, toda dopustiti moramo, da se uredniku »Slovenskega Naroda« konec decembra 1870 takšna misel ni zdela več tako resna in da se zgodovinarju dandanes lahko zdi »naravnost naivna«. Kako le more to polemičarko tako boleti?!

Tu je šlo in gre samo za M.-ovo pisanje, ki ga je treba seveda interpretirati v zvezi s politiko njegove stranke, t. j. hrvatske narodne stranke, ne da bi bil kdo trdil ali mogel trditi, da je vodstvo te stranke prav tako »naivno' vjerovalo, da bodo avstroogrski Jugoslovani dosegli svoje združenje od 'dinastije, Madžarov in avstrijskih Nemcev'«. A prav tu se zdi polemičarki sloves tega vodstva tako hudo ogrožen, da ga nekako vsevprek zagovarja in povzdiguje. Ravno ti stopnjevani zagovori pa se pokažejo kot prazni, če se jih le nekoliko dotaknemo.

Že prej je polemičarka v apologetski vnemi uvedla, na tem mestu pa še dvakrat ponovila političnozgodovinsko neupoštevni moment hitrega tempa v ukrepanju vodstva narodne stranke jeseni 1870. Naj navedem po vrsti vsa tri mesta po uvodnem opozorilu, da so docela odveč, kajti z njimi slika o tistem ukrepanju prav ničesar ne pridobi: 1) »Uvjereni u dužnost izvanredno brzog (!) djelovanja, Narodna stranka je 1870. nastojala da poduzme u pravcu sjedinjavanja Južnih Slavena sve što je u tom času bilo realno moguće.«⁸⁵ 2) »Vodstvo stranke ispunilo je uvjerenje da će se događaji razvijati 'munjevitom brzinom' (tako so se že razvijali na bojišćih severovzhodne Francije!) i da je potrebno smjesta (!) nešto poduzeti kako Južne Slavene ne bi ti događaji zatekli nepripravne.«⁸⁶ 3) »Strossmayer je... pretpostavljao da će se događaji izvanredno brzo odvijati i smatrao da je potrebno što je moguće brže (!) poraditi oko šireg ujedinenja Južnih Slavena.«⁸⁷ Vse to »brzo«, »smjesta« in »brže« se, če od bliže pogledamo, izkaže kot pravo »mlatenje prazne slame«!

⁸² VC, prav tam.

⁸³ DK 1962, 130.

⁸⁴ DK 1962, 127.

⁸⁵ VC, 94.

⁸⁶ VC, 103.

⁸⁷ VC, 104.

Dobro pa je storila Vera Ciliga, ko je — čeprav po nezgodovinarski apologetski pobudi — priobčila Strossmayerjevo pismo Matiji Mrazoviću z dne 11. XI. 1870,⁸⁸ iz katerega je razvidno, kako je pisec »u prvi tren pomišljao da bi za kombinacijo o ujedinjenju Južnih Slavena zainteresirao cara i Andrassyja«,⁸⁹ medtem ko je nekaj dni nato »tačno ocijenio da ne bi imalo uspeha zainteresirati odločujoče krugove Monarhije za ujedinjenje Južnih Slavena«. ⁹⁰ Kar to pismo, ki sem ga bil med tem že sam objavil v celoti,⁹¹ pove, je docela v skladu z mojo kritično sliko jugoslovanske politike v obravnavanem času; jaz se namreč nikakor nisem tako zarotil zoper sloves hrvaške narodne stranke — kakor bi utegnil sklepati nepoučeni bralec iz zagovorov polemikarke — da bi bil zanemaril kateri koli znani mi dokument, ki kar koli navaja v njen prid! Pohvaliti moram Vero Ciligo, da je v tem Strossmayerjevem pismu uspešno — in bolje od mene — prebrala dve težavno čitljivi mesti: 1) »Mađari žele i ludo misle, da u njihovom interesu leži slabiti trojedinu kraljevinu da je laglje smiese (tu sem bral še s pomočjo drugih slabše »smitu«!) i progutaju«, in 2) »i bez skrajne nužde u pogibel me ne voditi«, medtem ko sem jaz bral na koncu »navoditi« namesto »ne voditi« in sem zaradi tega moral »ne« vnesti v oglatem oklepaju takole: »i (ne) bez skrajne nužde u pogibel me navoditi«. Omenim naj tudi še razliko: »vrieme nas gazi« pri V. C. nasproti mojemu »vrieme nas goni«. Pač pa je v objavi V. C. bržčas po tiskovni pomoti stopila beseda »nješto« namesto edine smiselne na tistem mestu »vješto«. ⁹²

Žal pa se je polemikarka po citiranju Strossmayerjevega pisma Mrazoviću spet pognala v apologetsko »polemiko«, ki zahteva še nekaj zavrnitev.

Tako spada med neokusnosti na precej nizki ravni njena naslednja ironizacija, v kateri je komaj mogoče odkriti kaj drugega kakor »polemiko zaradi polemike«: »O Mrazovićevu tobožnjem uvjerenju o ‚žilavosti‘ (o tej je pisal Miškatović, torej ni »tobožnja«!) Monarhije možemo reći samo (!!) to da je on potvrdio mišljenje slovenske štampe i Tomšiča kada su oni izrazili vjeru u tu ‚žilavost‘, konstatirajući (v pismu Tomšiču): ‚Nú vi ste dobro opazili, da ćemo još dulje bivati u habsburškoj monarhiji nego Miletić misli«. ⁹³ Polemikarka očitno ne more in ne more preboleti, da bi bila kakšna razlika med slovenskim tiskom in pa tiskom hrvaške narodne stranke, ki ne bi bila v prid slovesu te stranke! In vendar je neka razlika med preprostim Jurčičevim ugotavljanjem, »da zdaj faktično v Avstriji živimo in bodedo živeli morda dlje, nego kdo (tj. Miletić) misli«, ⁹⁴ in pa Miškatovićevimi »hvalisanji ‚žilavosti habsburške monarhije‘«, ki bi jih bilo lahko tudi dosti manj pa vendarle politično dovolj, namreč dovolj za nadaljevanje avstroslovanske politike! Takšno politiko so — lahko in dejansko — vodili

⁸⁸ Pri VC je datum pisma bodisi po zapisni ali po tiskovni pomoti naveden krivo kot »4. XI. 1870« (str. 104 pod črto) namesto — 11. XI. 1870.

⁸⁹ VC, 103.

⁹⁰ VC, 104.

⁹¹ DK 1963, 156—158.

⁹² VC, 104.

⁹³ VC, 105.

⁹⁴ Slovenski Narod št. 147 z dne 17. XII. 1870, cit. tudi v IP III, str. 214—215 in v DK 1962, str. 107.

---

tudi politiki, o katerih »nema nikakvih dokaza o njihovu uvjerenju u ,ne-savladivu žilavost' Monarhije i o ,naivnoj vjeri' u njezinu pravednost«, kakor je polemičarka prepričana glede Mrazovića.⁹⁵

Končno je šla polemičarka — kakor se mi zdi — v svojem zavzemanju za Mrazovića predaleč tudi tam, kjer preprosto zanika, da »nije bio pristaša revidirane Nagodbe«, ne da bi povedala, kakšen je bil njegov odnos do narodne stranke na oblasti v Hrvaški-Slavoniji, preden je prišlo »do loma u vodstvu stranke koji je od 1877. sve očigledniji pa 1880. završava naposljetku rascjepom«. ⁹⁶ Mar ni tu — apologetsko! — zamolčala njegovo — domnevno sovodilno — sodelovanje v narodni stranki na oblasti do tistega poznejšega »loma u vodstvu stranke« in »naposljetku rascjepa«?! Njegovi morebitni »intimni« notranji pridržki do politike strankine večine in — vlade niso upoštevni, če oziroma dokler se niso pokazali v njegovem javnem, političnem ravnanju, ali drugače povedano, z njegovim prestopom v opozicijo!

Na koncu naj še pripomnim, da k nepolemičnemu delu Ciliginega članka na koncu⁹⁷ — z izjemo že obravnanih dveh mest, kjer govori o »oštrm ideološkem razračunavanju« v narodni stranki v tistem času in o Mrazovičevem »nepristajanju uz unionističke kombinacije koje su pobijedile na siasačkom sastanku« — nimam kaj pripomniti.

* * *

Vera Ciliga je izbrala za apologetski »prikaz« narodne stranke najprimernejša in hkrati edina primerna leta — 1868—1870 — za katera si je bilo mogoče zadati nalogo: izkonstruirati »perfektnost« narodne stranke. Pri tem je morala »praznoto« glede Slovencev do jeseni 1870 zapolniti s prikazom sporazuma vodstva stranke s srbsko vlado pred letom 1868, ki se ga ni hotela držati srbska vlada, medtem ko narodni stranki v zvezi z njim ni mogoče ničesar očitati. Morala pa se je ustaviti pri letu 1870, kajti »intermezzo« hrvaško-slovenske politike okrog konference v Sisku in okrog ljubljanskega kongresa se je končal še v tistem letu! Da o nikaki hrvaško-slovenski politiki po tem letu ni mogoče govoriti, v tem pogledu je Mankančeva kritika neizpodbitna (tu ne mislim samo na Mankančevo pisanje v »Primorcu« leta 1876, ampak tudi na njegova izvajanja v saboru jeseni 1873).⁹⁸

Iz presoje, da je Vera Ciliga razdobje ali časovni okvir svoje teme izbrala apologetsko za narodno stranko, izhaja napotek za neapologetsko — pravo zgodovinarsko — delo, ki se ga morda lahko loti tudi ona sama, ko se otrese apologetskih pobud. Prikazati bi bilo treba ves potek hrvaško-slovenskih — in prav tako hrvaško-srbskih — odnosov v obdobju šestdesetih ali tudi več let. Nekatera dogajanja in nekateri aspekti teh odnosov so že dobro obdelani, vendar ti fragmenti ostajajo nepovezani in se nam zaradi tega izmika tista celotna slika, ki bi jo v jugoslovanskem zgodovinopisju pravzaprav morali že davno imeti, če ne bi svojih nalog zanemarjali!

---

⁹⁵ VC, 105.

⁹⁶ VC, 104.

⁹⁷ VC, 106—113.

⁹⁸ Prim. DK 1963, 166.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB